

Terreur en terrorisme in Indonesië

Een onderzoek naar de rol van de Indonesische overheid en autoriteiten bij terreur en religieus terrorisme

Door Emma Keizer

Figuur 1 – Tommy Tomdean, 'Anti Terrorism Cartoon: Indonesia'
http://www.irancartoon.ir/gallery/album/489/Tommy_Thomdean_Indonesia
(eigen bewerking op 26 september 2015)

Terreur en terrorisme in Indonesië

Een onderzoek naar de rol van de Indonesische overheid en
autoriteiten bij terreur en religieus terrorisme

door Emma Keizer

Bachelor thesis Taal- en Cultuurstudies

Naam student: Emma Keizer

Studentnummer: 4115929

E-mail: emmakeizer95@gmail.com – e.keizer@students.uu.nl

Opleiding: Taal- en Cultuurstudies

Hoofdrichting: International Studies (kernpakket Internationale Betrekkingen)

Faculteit: Faculteit Geesteswetenschappen

Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht

Studiejaar: 2015/2016

Plaats en datum: Utrecht, 8 januari 2016

Begeleider: dr. Mathieu Segers

8767 woorden.

De figuur op de voorkant illustreert de kern van deze gehele thesis: de betrokkenheid van de Indonesische overheid en autoriteiten bij terreur en terrorisme in Indonesië.

Abstract

In deze bachelor thesis wordt onderzocht in hoeverre de Indonesische overheid en autoriteiten terreur hebben ingezet en in hoeverre ze een rol gespeeld hebben bij religieus terrorisme in Indonesië. Daarbij wordt onderzocht in hoeverre de Indonesische overheid zich schuldig heeft gemaakt aan staatsterreur. Dit onderzoek wordt gedaan aan de hand van de geschiedenis van de terreur en het religieus terrorisme in Indonesië en drie afzonderlijke casussen: de coup en genocide van de communisten in 1965 – 1966, de kwestie Oost-Timor en de bomaanslagen op Bali in 2002. Voor het onderzoek zijn zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt.

Allereerst wordt er een historische achtergrond gegeven van de drie casussen. Vervolgens wordt onderzocht wat de oorsprong is van de staatsterreur en het religieus terrorisme in Indonesië. Hierna wordt er dieper ingegaan op de drie casussen en onderzocht in hoeverre de overheid en autoriteiten terreur hebben ingezet of een rol hebben gespeeld bij religieus terrorisme in de casussen. Daarna volgt een vergelijkend hoofdstuk over het voornoemde, op basis waarvan uiteindelijk de conclusie wordt getrokken.

Uit het onderzoek blijkt dat de Indonesische overheid en autoriteiten terreur hebben ingezet (en zich dus schuldig hebben gemaakt aan staatsterreur) en dat ze het religieus terrorisme hoogstwaarschijnlijk hebben gesteund. Duidelijk is namelijk geworden dat de Indonesische overheid en autoriteiten het geweld in 1965 – 1966 en het geweld in Oost-Timor zowel actief als passief gefaciliteerd hebben. Om te kunnen bepalen op welke manier het steunen van religieus terrorisme precies is gebeurd en in hoeverre de autoriteiten en overheid de aanslagen op Bali actief hebben gesteund, is verder onderzoek nodig.

Ook is gebleken dat na het einde van de kwestie Oost-Timor in 2002 de terreur door de Indonesië overheid en autoriteiten echter zo goed als in de ban gedaan was. Het lijkt daarom aannemelijk dat de Indonesische overheid en autoriteiten het religieus terrorisme gesteund hebben om zo alsnog de Indonesische samenleving naar haar hand te zetten. Sinds 2004 is de gehele situatie in Indonesië aan het verbeteren; de laatste terroristische aanslagen vonden zelfs plaats in 2005.

Inhoudsopgave

Voorblad.....	1
Informatiepagina.....	3
Abstract.....	4
Inhoudsopgave.....	5
Voorwoord.....	6
Verantwoording.....	6
1. Inleiding.....	8
1.1 Probleemstelling.....	9
1.2 Onderzoeksvragen en werkwijze.....	9
1.3 Afbakening.....	10
1.4 Relevantie.....	11
2. Een inleiding van de casussen.....	12
2.1 De coup en genocide in 1965 – 1966.....	12
2.2 De kwestie Oost-Timor 1975 – 2002.....	13
2.3 De bomaanslagen op Bali in 2002.....	15
3. De ontwikkeling van terreur en terrorisme in Indonesië.....	17
3.1 Staatsterreur.....	17
3.2 Religieus terrorisme.....	20
4. De drie casussen.....	24
4.1 De coup en genocide in 1965 – 1966.....	24
4.2 De kwestie Oost-Timor 1975 – 2002.....	27
4.3 De bomaanslagen op Bali in 2002.....	29
5. Een vergelijking tussen de drie casussen.....	33
5.1 De vergelijking.....	33
Conclusie.....	36
Nawoord.....	38
Referenties.....	40
Appendix.....	44
I. Algemene tijdlijn.....	44
II. Hoofdrolspelers uit de thesis.....	45

Voorwoord

Voor u ligt mijn bachelor thesis: een onderzoek naar de mate waarin de Indonesische overheid en autoriteiten terreur ingezet hebben en een onderzoek naar de rol van de overheid en autoriteiten bij religieus terrorisme in Indonesië.

Verantwoording

Indonesië is een land dat mij van jongs af aan geïnteresseerd heeft. Ik ben zelf van Indische afkomst en heb gedurende mijn studie veel onderzoek gedaan naar het land, haar relatie met Nederland in het heden en het verleden en vooral naar de Indische Nederlanders. Afgelopen zomer ben ik bovendien vier weken in Indonesië geweest; een reis die mijn interesse in dit prachtige land vol historie nog verder geprikkeld heeft.

Allereerst was het mijn plan deze bachelor thesis te schrijven over een onderwerp met betrekking tot de Indische Nederlanders. Dit onderwerp heb ik gedurende mijn studie echter al zoveel onderzocht, dat een dergelijk onderzoek veelal uit herhaling zou bestaan. Om deze reden besloot ik op zoek te gaan naar een ander onderwerp dat goed binnen mijn vakgebied zou passen (internationale betrekkingen vanuit historisch perspectief) en met Indonesië te maken zou hebben.

In het tweede jaar van mijn bacheloropleiding Taal- en Cultuurstudies volgde ik de cursus Intelligence en Internationale Samenwerking (GE2V14010): een vak over inlichtingendiensten en de manier waarop zij te werk gaan en in het verleden zijn gegaan. Ik heb me altijd al geïnteresseerd in terrorisme en na het volgen van dit vak was deze interesse sterk vergroot. Al gauw dacht ik terug aan het onderwerp van het allereerste paper dat ik schreef voor mijn opleiding: een paper over moslimradicalisme en terrorisme in Indonesië naar aanleiding van de bomaanslagen op Bali in 2002. Dit paper schreef ik ter afsluiting van de cursus Religie en Conflict (TC1V13003).

Tijdens het schrijven van het voormelde paper kwam ik al gauw tot de conclusie dat de achtergrond van de bomaanslagen op Bali ingewikkeld was. Zo was voormalig president van Indonesië Abdurrahman Wahid gefrustreerd over het feit dat de Indonesische radicaal islamitische beweging *Jema'ah Islamiyah* werd aangewezen als het brein achter de aanslagen. In een documentaire uit 2005 van het Australische bedrijf *SBS Dateline* werd dit onderwerp sterk uitgediept.¹ In deze documentaire antwoordde Wahid op de vraag wie hij verdacht van het plaatsen van één van de bommen op Bali, dat dit de politie of het leger was. Ook de Indonesische socioloog George Aditjondro wees in dit interview naar 'the very close link between corruption and terrorism'. Hij stelt zelfs dat een groot deel van de financiering en wapens voor terrorisme uit Indonesië zelf komt. Er zou daarom sprake zijn van *home grown terrorism* in Indonesië, waarbij Aditjondro dit terrorisme als

---

¹ SBS Dateline, 'Inside Indonesia's war on terror' <https://www.youtube.com/watch?v=XQzB15bMeW0> (12 oktober 2005) en SBS Dateline Archives, 'Inside Indonesia's war on terror', (versie 3 september 2015), <http://www.globalresearch.ca/inside-indonesia-s-war-on-terror> (12 oktober 2005).

een tweede of derde functie van het Indonesische leger duidde.² Ook kwam ik tot het inzicht dat er in Indonesië zelf ook op deze link tussen corruptie en terrorisme gewezen werd door haar burgers. Zo waren er na de bomaanslagen op Bali in 2002 steeds meer speculaties over het feit dat de autoriteiten betrokken zouden zijn geweest bij deze aanslagen. Volgens onder meer Aditjondro zou de op 28 mei 2005 gepleegde aanslag op een markt in Tentena (Sulawesi) door de autoriteiten zelf georganiseerd zijn om op die manier het onderzoek naar de rol van hun betrokkenheid bij de aanslagen op Bali te ondermijnen. Aditjondro sprak namelijk over deze aanslagen in 2005: ‘The May 28 Tentena blasts were an attempt to stop honest police uncovering more about their scam’.³

In voormeld paper kwam ik tot de conclusie dat er in Indonesië een relatie was tussen de Indonesische autoriteiten en terroristisch geweld. Hoewel het paper het eerste paper was dat ik schreef en de onderzoeksresultaten te wensen overlieten (ik gebruikte bijvoorbeeld geen wetenschappelijke bronnen), zijn de inzichten die ik erdoor verkreeg interessant. Het is dan ook naar aanleiding van dit paper dat ik besloot mijn bachelor thesis te schrijven over de relatie tussen de autoriteiten en terroristisch geweld in Indonesië. Omdat het al gauw lastig bleek om de precieze betrokkenheid van de Indonesische autoriteiten bij religieus terrorisme te onderzoeken, heb ik het uiteindelijke onderwerp van de thesis verbreed naar de rol van zowel de Indonesische autoriteiten als de overheid bij terreur en religieus terrorisme. Om dit onderzoek structuur te geven, heb ik naast de bomaanslagen op Bali in 2002 nog twee andere casussen gekozen van geheel andere aard die belangrijk zijn geweest in de Indonesische geschiedenis: de coup en de genocide van de communisten in 1965 – 1966 en de kwestie Oost-Timor.

---

² SBS Dateline, ‘Inside Indonesia’s war on terror’ en SBS Dateline Archives, ‘Inside Indonesia’s war on terror’.

³ Ibidem.

1. Inleiding

For decades we, the People of Indonesia, have struggled for the freedom of our country – even for hundreds of years! (...) Now has come the moment when truly we take (...) the fate of our country into our own hands. (...) WE THE PEOPLE OF INDONESIA HEREBY DECLARE THE INDEPENDENCE OF INDONESIA.⁴

Met deze woorden riepen de Indonesische nationalistische politici Soekarno en Hatta op 17 augustus 1945 de *Republiek Indonesia* uit. Soekarno werd verkozen tot president. De eerste vier jaren van de Republiek stonden vooral in het teken van oorlog met Nederland, dat Indonesië pas in december 1949 als onafhankelijk erkende.⁵ Het elan van de onafhankelijkheid en het vertrouwen in de nieuwe staat overheerste. Toen dit afgezwakt was, kwam de zwakte van het Indonesische staatsbestel echter al gauw naar boven. Op militair, economisch en administratief gebied bleek Indonesië zwak. Bovendien bleek Indonesië onder Soekarno al gauw een dictatuur en werd het land steeds vaker terrein van terreur.⁶

Zo werd er in 1965 een coup gepleegd die gevolgd werd door een genocide van de communisten in 1965 en 1966.⁷ Tot op de dag van vandaag is de toedracht van deze coup en genocide onduidelijk. Werd deze coup gepleegd door de communisten (zoals veel gesteld wordt), of speelden de Indonesische autoriteiten hier ook een rol? En wie zat er nu precies achter de genocide van de communisten?⁸ De situatie in Indonesië werd steeds onrustiger; Soekarno werd in 1967 afgezet.⁹ Hij werd opgevolgd door legerleider Soeharto, onder wie de *Nieuwe Orde* opkwam: een periode van schijnbare welvaart. Zijn autoritaire bewind leek krachtig, maar stortte na de monetaire crisis in 1997 in hoog tempo in.¹⁰ Dit leidde in 1998 tot de val van Soeharto. Met de val van zijn regime kwamen er nieuwe kansen voor onderdrukte etniciteiten en religieuze ideologieën om te floreren. Terwijl er op chaotische wijze een nieuw regime gevestigd werd, groeide het Islamitisch radicalisme en kreeg Indonesië voor het eerst te maken met terroristische aanslagen. De meest zware aanslagen waren die op Bali in 2002. De opkomst van het terrorisme was echter niet het enige probleem waarmee Indonesië te kampen kreeg: het land werd ook terrein van massamoorden, schimmige milities en etnisch gekleurd geweld.¹¹ Een voorbeeld hiervan is de bloedige kwestie Oost-

⁴ G.M. Kahin, 'Sukarno's Proclamation of Indonesian Independence' in: *Indonesia* no. 69 (200), 1- 3, aldaar 2.

⁵ M. Elands (ed.), *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht*. (Den Haag 2000), 8.

⁶ Hendrik Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto: reformasi en restauratie* (1993), 13 – 15.

⁷ Benedict R. O'G. Anderson, 'Old State, New Society: Indonesia's New Order in Comparative Historical Perspective.' in: *the Journal of Asian Studies* vol. 42, no. 3 (May, 1983), 477 – 496, aldaar 480.

⁸ Remco Raben, 'De Indonesische coup van 1965' in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005), <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6713/de-indonesische-coup-van-1965.html>.

⁹ Anderson, 'Old State, New Society', aldaar 480.

¹⁰ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 11.

¹¹ Henk Schulte Nordholt, *Indonesië: een staat van geweld* (Oratie Erasmus Universiteit, 25 juni 2000).

Timor. Volgens historica Ariel Heryanto was er in Indonesië zelfs sprake van staatsterrorisme.¹²

1.1 Probleemstelling

Opvallende factoren die meespeelden bij al deze problemen zijn de Indonesische overheid en autoriteiten zelf.¹³ Zo postte *the Jakarta Post* op 19 april 2011: 'the Indonesian government let violence and terror reign in the country.'¹⁴

De coup en genocide die erop volgde in 1965 – 1966, de kwestie Oost-Timor en de bomaanslagen op Bali in 2002 hebben dan ook één ding gemeen: bij alle drie de gebeurtenissen werden de Indonesische overheid en/of autoriteiten ervan verdacht terreur te hebben ingezet of een rol te hebben gespeeld bij religieus terrorisme.¹⁵ Dit wil natuurlijk niet zeggen dat dit ook daadwerkelijk zo is, maar het feit dat hun rol twijfelachtig te noemen is maakt een onderzoek noodzakelijk.

1.2 Onderzoeksvragen en werkwijze

In deze thesis zal ik ingaan op de twijfelachtige rol van de Indonesische overheid en autoriteiten bij terreur en terrorisme in Indonesië. Dit zal ik doen aan de hand van drie reeds genoemde casussen: de coup en de genocide die erop volgde in 1965 – 1966, de kwestie Oost-Timor en de bomaanslagen op Bali in 2002. Om deze relatie tussen terroristisch geweld, terreur en de Indonesische overheid en autoriteiten goed te kunnen onderzoeken zal ik gebruik maken van de volgende hoofdvraag:

In hoeverre hebben de Indonesische overheid en autoriteiten terreur ingezet en zich schuldig gemaakt aan staatsterreur en in hoeverre hebben ze een rol gespeeld bij religieus terrorisme in Indonesië?

Om op een gestructureerde manier tot een antwoord te komen op de hoofdvraag, zal ik allereerst kort ingaan op de achtergrond van de drie casussen. Daarna zal ik ingaan op de ontwikkeling van zowel de staatsterreur als het religieus terrorisme in Indonesië. Welke oorsprong kent de staatsterreur in Indonesië en hoe heeft het religieus terrorisme zich ontwikkeld? Vervolgens zal ik dieper ingaan op de drie casussen. In hoeverre hebben de Indonesische overheid en autoriteiten terreur ingezet in de genocide in 1965 – 1966 en in Oost-Timor? En in hoeverre hebben de Indonesische overheid en autoriteiten een rol gespeeld in de bomaanslagen op Bali in 2002? Aan de

---

¹² Ariel Heryanto, *State Terrorism and Political Identity in Indonesia: Fatally belonging* (Oxon 2006), flaptekst.

¹³ De termen overheid en autoriteiten worden in paragraaf 3 van dit hoofdstuk toegelicht.

¹⁴ 'Activist uses film to bolster claims that govt exploits terror' in: *The Jakarta Post* (9 april 2011).

Deze beschuldiging werd gemaakt naar aanleiding van de Australische documentaire van *SBS Dateline* uit 2005 'Inside Indonesia's war on terror', die laat zien hoe de Indonesische autoriteiten terrorisme ondersteunden en soms zelfs terroristische groeperingen voorzagen van wapens en explosieven. - SBS Dateline, 'Inside Indonesia's war on terror' en SBS Dateline Archives, 'Inside Indonesia's war on terror'.

¹⁵ Over het onderscheid tussen terreur en terrorisme later meer.

hand hiervan kunnen we een vergelijking maken tussen de drie casussen. Op basis daarvan zullen we kunnen concluderen in hoeverre de Indonesische overheid en autoriteiten terreur hebben ingezet of terrorisme hebben gesteund in het algemeen. Bij het uitvoeren van dit onderzoek zal ik gebruik maken van zowel primaire als secundaire bronnen.

1.3 Afbakening

Uit de hoofdvraag vallen vier begrippen te onderscheiden die toelichting behoeven: autoriteiten, overheid, terrorisme en terreur.

Allereerst de termen autoriteiten en overheid. Gedurende het schrijven van deze thesis zal ik met de term autoriteiten duiden op overheidslichamen als de Nationale Politie en het leger.¹⁶ Met de term overheid duid ik op het overkoepelende lichaam dat de regering, lokale overheden en alle ministeries bevat.

Ten tweede de termen terrorisme en terreur. Bij het uitvoeren van dit onderzoek zal ik definitie van de Verenigde Naties van terrorisme handhaven. Zij beschrijft terrorisme als: ‘criminele activiteiten met als doel een toestand van terreur uit te lokken, vaak vanuit politieke redenen, die op geen manier (...) te rechtvaardigen zijn.¹⁷ Staatsterrorisme duid ik daarbij als ‘terrorisme dat uitgevoerd of gesteund wordt door een staat om de orde binnen die staat te handhaven.’¹⁸ Religieus terrorisme is dan terrorisme door individu’s of religieuze groeperingen vanuit religieuze motieven. Belangrijk is dat beide elkaar kunnen overlappen. Dit gebeurt wanneer de staat zich schuldig maakt aan terroristische activiteiten vanuit religieuze motieven of wanneer de staat groepen die vanuit religieuze motieven terroristische activiteiten uitvoeren ondersteunt.¹⁹ Dit kan verwarrend zijn; ik zal daarom in deze thesis met de term **staatsterreur** te allen tijden duiden op staatsterrorisme en met de term **terrorisme** duiden op religieus terrorisme.

Gedurende het schrijven van dit onderzoek zal ik me focussen op de periode vanaf de coup in 1965 tot het heden.

---

¹⁶ Het leger heeft in Indonesië bijvoorbeeld sinds de onafhankelijkheid al een machtige duale functie: naast een defensieve functie vervult het ook een sociaalpolitieke functie in Indonesië. Het Indonesische leger ziet zichzelf daardoor als co-gelijk aan de Indonesische regering en speelt dus een geïnstitutionaliseerde rol in de Indonesische politiek. – Angele Rabasa & John Haseman, *The military and democracy in Indonesia: Challenges, Politics and Power* (Santa Monica 2002), 9 – 10.

¹⁷ United Nations, ‘Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism’ in: *General Assembly Resolution 49/60*, aldaar paragraaf 3 – 4.

¹⁸ Alex P. Schmid, ‘Repression, state terrorism and genocide: Conceptual clarifications’ in: P. Timothy Bushnell, *State Organized terror: the case of violent internal repression* (Westview 1991).

¹⁹ Bijvoorbeeld door het leveren van geld of wapens.

1.4 Relevantie

Over de achtergrond van de terreur en het terrorisme in Indonesië is veel geschreven, evenals over de werking van de overheid en autoriteiten.²⁰ De relatie tussen de betrokkenheid van de overheid en autoriteiten bij terreur en terrorisme is daarentegen in de historiografie onderbelicht.²¹ Bovendien zijn er naar mijn weten nog geen vergelijkende casestudies als deze gedaan.

---

²⁰ Vooral historicus Henk Schulte Nordholt heeft veel gepubliceerd over het onderwerp.

²¹ Ik heb zelfs geen vergelijkbare onderzoeken kunnen vinden. Allen gaan of over de geschiedenis van Indonesië in het algemeen, of over terreur in Indonesië, of over terrorisme in Indonesië.

2. Een inleiding van de casussen

Om de rol van de Indonesische overheid en autoriteiten in de drie casussen goed te kunnen onderzoeken, zullen we allereerst wat moeten weten van de achtergrond van de casussen.²²

2.1 De coup en genocide in 1965 – 1966

De eerste casus betreft de gebeurtenissen in 1965 – 1966. In de nacht van 30 september 1965 werden er in Jakarta zes generaals uit de legertop ontvoerd en vermoord.²³ De ontvoering werd de volgende ochtend ‘opgehelderd’ door de beweging *Gerkan 30 September*, die beweerde een geplande staatscoup door de zes generaals voorkomen te hebben. De beweging bezette vervolgens belangrijke plekken in Jakarta en kondigde de instelling van een revolutionaire raad aan.²⁴ Gerkan 30 September zou om de rust te herstellen na de gebeurtenissen van die nacht de controle hebben genomen. Dit was met andere woorden de start van een staatscoup.²⁵ De beweging werd in dit alles gesteund door een deel van de luchtmacht, de leider van de *Partai Komunis Indonesia (PKI)* en leden van de communistische jongerenbeweging. Historicus Ernst Utrecht stelt daarbij dat niet gesteld kan worden dat ‘dé communisten’ aan de beweging van 30 september 1965 hebben deelgenomen of zelfs de initiatiefnemers van de beweging zijn geweest; lang niet alle communisten wilden namelijk iets te maken hebben met de coup.²⁶

De coup mislukte al gauw; de coup was slecht georganiseerd en een deel van de troepen die medewerking had toegezegd kwam niet opdagen. Het moreel onder de aanwezigen in Jakarta daalde snel.²⁷ Bovendien greep een andere belangrijke Indonesische leider in: generaal Soeharto.²⁸ Hij liet het leger de slecht georganiseerde revolutie bestrijden en had op 2 oktober al bijna alle rebellen uit Jakarta verdreven en het land weer onder controle.²⁹ Door de coup was de balans in de machtsverhoudingen waarop Soekarno’s regime berustte echter ernstig verstoord.³⁰

De communisten werden al gauw de zondebok van de gehele situatie; volgens Soeharto zou de politieke onrust in Indonesië volledig door hen veroorzaakt zijn. Al gauw nam hij anticommunistische maatregelen: de PKI werd in elke openbare activiteit verboden, de

---

²² Zie appendix 1 (figuur 2) op pagina 43 voor een tijdlijn waarop de drie casussen en andere belangrijke historische gebeurtenissen overzichtelijk zijn weergegeven.

²³ Thushara Dibley, ‘Who plotted the 1965 coup?’ in: *Inside Indonesia* edition 57 (versie 18 november 2015) <http://www.insideindonesia.org/who-plotted-the-1965-coup> (januari - maart 1999).

²⁴ Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005).

²⁵ Roy Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (versie 18 november 2015) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (25 maart 2013).

²⁶ Ernst Utrecht, *Soekarno/Soeharto* (Utrecht 1970), 45.

²⁷ Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005).

²⁸ Soeharto zal later Soekarno opvolgen als president.

²⁹ Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (versie 18 november 2015) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (25 maart 2013).

³⁰ Lambert J. Giebels, *De stille genocide. De fatale gebeurtenissen rond de val van de Indonesische president Soekarno*. (Amsterdam 2005), 158.

communistiche vakbond werd ontbonden en parlementsleden van de PKI werden ‘tijdelijk’ van hun mandaat ontheven.³¹ Soeharto ontketende vervolgens in oktober 1965 in samenwerking met het leger een terreurcampagne jegens alle communisten in Indonesië.³² De communisten werden afgeschilderd als duivels, moordenaars en landverraders. Er werd opgeroepen de communisten te vermoorden, voordat zij alle niet-communisten konden vermoorden. Deze periode van terreur duurde in totaal zo’n zes maanden en verspreidde zich in een hoog tempo naar de andere eilanden van Indonesië.³³ Naar schatting zijn er zo’n 500.000 tot 1.000.000 (vermoedelijke) communisten afgeslacht.³⁴ Het uiteindelijke dodenaantal in deze periode zou zelfs zijn opgelopen naar één tot twee miljoen; er was dan ook sprake van een genocide.³⁵

De coup en genocide betekenden een langzame teloorgang van Soekarno. Hij leek uiteindelijk weinig moeite te hebben met het feit dat Soeharto in 1967 door het volkscongres tot president werd benoemd.³⁶

2.2 De kwestie Oost-Timor 1975 – 2002

De tweede casus betreft de kwestie Oost-Timor. Timor was in de koloniale tijd al een problematische regio. West-Timor behoorde destijds tot Nederlands Indië, terwijl Oost-Timor eigendom was van de Portugezen. Toen Soekarno 17 augustus 1945 de *Republik Indonesia* uitriep, behoorde Oost-Timor nog tot Portugal.³⁷ Uit een VN-document uit 1962 blijkt zelfs dat de Indonesische regering verklaarde geen claim te hebben op Portugees Oost-Timor, ‘which has never been part of the Dutch Indies’.³⁸

---

³¹ Giebels, *De stille genocide*, 156 – 157.

³² Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (versie 18 november 2015) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (25 maart 2013).

Een opvallend gegeven hier is dat de coup gesteund werd door een deel van de luchtmacht, maar werd neergeslagen door de speciale troepen. Volgens historicus Remco Raben is deze discrepantie te verklaren door de machtsstrijd in het leger. Volgens hem was zelfs ook een deel van de landmacht betrokken bij de coup. Er kan dus ook niet simpelweg gesteld worden dat ‘de landmacht’ de coup steunde en dat deze werd neergeslagen door ‘de luchtmacht.’ – mailcorrespondentie met Remco Raben op 8 december 2015.

³³ Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005).

³⁴ Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (versie 18 november 2015) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (25 maart 2013).

³⁵ Dit getal loopt hoger op omdat hier ook verzetsstrijders zijn meegerekend die vermoord zijn, maar niet per se communistisch waren. – Giebels, *De stille genocide*, 190.

Er kunnen vraagtekens gezet worden bij het gebruik van de term genocide hier. Zo stroken de gebeurtenissen niet onder de door de VN beschreven definitie van genocide. In het grootste deel van de historiografie worden de massamoorden op de Indonesische communisten in 1965 – 1966 echter wel beschreven als een genocide; het lijkt mij dan ook het meest voor de hand liggend om gedurende deze thesis diezelfde term te gebruiken (de discussie over het al dan niet een genocide is geweest kan de basis vormen voor een ander onderzoek).

³⁶ Giebels, *De stille genocide*, 248.

Soekarno weigerde de PKI openbaar te veroordelen. Hierover later meer. Soekarno’s toenmalige adviseur Roeslan Abdulgani zou in 1966 nog aan Soekarno gevraagd hebben waarom hij niet wilde toegeven aan de eisen van de generaals om de PKI te veroordelen. Hij zou daarop geantwoord hebben: ‘Ik weet dat ze mij ten onder willen laten gaan, maar als ik een compromis sluit met het leger dan komt er een burgeroorlog. Er zijn nog velen die mij wel steunen en dan komt er een burgeroorlog en dan zullen de Amerikanen hier komen, dan ontstaat hier een tweede Vietnam. Ik wil dat niet. Ik ga liever ten onder.’ Dit zou dan ook verklaren waarom Soekarno weinig moeite had met zijn eigen aftreden. – Gerda Jansen Hendriks, ‘100 jaar Soekarno’, <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/100-jaar-Soekarno.html> (17 december 2015).

³⁷ Gerard Kramer, *Schaakmat in Jakarta. Soeharto’s revanche op de Haagse Politiek* (Leiden 2012), 15 en 17.

³⁸ United Nations, Rapport Di A.AC 108/L. 13 (3 december 1962), aldaar paragraaf 35, 17.

Toen in 1974 met de Anjerrevolutie in Portugal een einde werd gemaakt aan het met militair geweld verdedigen van Portugese koloniale belangen, veranderde de houding van Indonesië tegenover Oost-Timor echter snel. Portugal wenste een snelle, vreedzame dekolonisatie van Oost-Timor, waarbij de Oost-Timorezen zelf bepaalden of ze bij Indonesië wilden horen of een onafhankelijke staat wilden worden. Oost-Timor was echter een regio die gemakkelijk in handen kon vallen van de communisten; Indonesië vreesde daarom voor een soort 'tweede Cuba' in de Indische Archipel.³⁹ Bovendien zou een onafhankelijk Oost-Timor volgens Indonesië als inspiratiebron kunnen dienen voor afscheidingsbewegingen in regio's als Atjeh en Irian Jaya.⁴⁰ Portugal zelf voelde het meest voor de integratie van Oost-Timor bij Indonesië.⁴¹ Er werden onderhandelingen opgestart over de toekomst van Oost-Timor, maar deze brachten weinig teweeg.⁴²

Op 28 november 1975 werd er een onafhankelijk Oost-Timor uitgeroepen door de Oost-Timorese politieke beweging het *Fretilin*. Een tegenhangende politieke beweging deed daarop hetzelfde, maar pleitte daarbij voor aansluiting van Oost-Timor bij Indonesië. Het riep daarvoor de hulp in van Indonesië zelf. Op 6 december werd dit verzoek gehonoreerd: het Indonesische Parlement nam een resolutie aan waarin de Indonesische regering opgeroepen werd de orde in Oost-Timor te herstellen. Deze resolutie betekende in werkelijkheid een invasie en bezetting van Oost-Timor. De invasie werd groots aangepakt: met bombardementen, een maritieme operatie en zo'n 10.000 militairen.⁴³ De situatie escaleerde dan ook snel; volgens mensenrechtenorganisaties vonden maar liefst 200.000 Oost-Timorezen de dood door het Indonesische leger, ziektes en ondervoeding.⁴⁴

De Verenigde Naties (VN) waren sterk tegen deze actie. Indonesië zette daarop diplomatiek overleg door, dit maal met op districtsniveau gekozen Oost-Timorese vertegenwoordigers en een tiental 'prominente burgers' waarvan de representativiteit twijfelachtig was. Daarop werd Oost-Timor op 17 juli 1976 de 27^e provincie van Indonesië.⁴⁵ Een daadkrachtige reactie van de internationale gemeenschap bleef uit.⁴⁶

Tegen april 1977 vocht het Indonesische leger in een patstelling in Oost-Timor: de troepen hadden al zes maanden geen overwinningen geboekt.⁴⁷ Oost-Timor werd daarop jarenlang effectief van de buitenwereld afgezonderd door de Indonesische strijdkrachten. Westerse journalisten waren tot het einde van de jaren tachtig niet welkom; delegaties werden pas na jaren en dan nog zeer selectief en in mondjesmaat toegelaten. Bovendien werden deze bezoeken volledig georkestreerd

---

³⁹ Deze angst van Indonesië werd gedeeld door de Verenigde Staten en Australië. Hierover later meer.

⁴⁰ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 17 – 18.

⁴¹ Idem, 20.

⁴² Idem, 23.

⁴³ Idem, 22 – 26.

⁴⁴ J.J.P. De Jong, 'Postkoloniale depressies en speciale banden. De Nederlands-Indonesische relaties 1949-1999', in: M. Elands, ed., *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht*. (Den Haag 2000), 33.

⁴⁵ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 31.

⁴⁶ Idem, 31.

⁴⁷ J.G. Taylor, *Indonesia: Peoples and Histories*. (New Haven/Londen 2003), 82.

door Indonesië.⁴⁸

Uiteindelijk richtte de Veiligheidsraad van de VN op 15 september 1999 het INTERFRET op.⁴⁹ Afgesproken werd dat het Indonesische leger zich geleidelijk zou terugtrekken uit Oost-Timor en dat VN-troepen daar de orde zouden handhaven.⁵⁰ De orde werd dan ook geleidelijk hersteld.⁵¹ Op 19 oktober 1999 gaf ook Indonesië officieel goedkeuring voor de afscheiding van Oost-Timor; Oost-Timor kwam daarmee onder de hoede van de VN. Op 20 mei 2002 werd daarop de onafhankelijkheid van de Republiek van Oost-Timor een feit.⁵²

2.3 De bomaanslagen op Bali in 2002

De derde casus betreft de bomaanslagen op Bali in 2002. In de nacht van 12 oktober 2002 ontploften er op Bali twee bommen in het toeristische uitgaanscentrum van Kuta.⁵³ Meer dan tweehonderd mensen kwamen om het leven en ongeveer tweehonderd anderen raakten zwaar gewond. De slachtoffers waren vooral Australische toeristen.⁵⁴

De impact van de bomaanslagen was gigantisch. Ze waren allereerst een gigantische aanslag op de Balinese economie en op de economie van Indonesië in het algemeen. Negentig procent van de Balinese economie was namelijk direct of indirect afhankelijk van toerisme en het aantal toeristen dat naar Bali (en andere toeristische trekpleisters in Indonesië) afreisde nam na de aanslagen drastisch af.⁵⁵ Toerismespecialist Cassedy rekende de aanslagen zelfs onder ‘man made disasters with the potential to totally disrupt the tourism industry.’⁵⁶ Bovendien zetten de aanslagen de theologische, ethische en maatschappelijke vastberadenheid die de Balinese bevolking eigen was onder spanning.⁵⁷

Omdat Indonesische onderzoeksteams niet over genoeg nieuwe technologieën beschikten om de aanslagen te onderzoeken, riep Indonesië de hulp in van Australische deskundigen. De daders werden daarop in relatief korte tijd gevonden. Er werden in totaal 34 mensen opgepakt, die allen lid

---

⁴⁸ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 39 – 72.

⁴⁹ de *Interim Force For East Timor*

⁵⁰ De VN-troepenmacht bestond uit onder andere veel Australische soldaten. – Kees van Dijk, *A country in despair. Indonesia between 1997 and 2000* (Leiden 2001), 342 – 344.

⁵¹ Idem, 342 – 344.

⁵² Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 344.

⁵³ Deze aanslagen staan zoals vermeld bekend als de zwaarste terroristische aanslagen in de Indonesische geschiedenis.

⁵⁴ Brad West, ‘Collective memory and crisis: The 2002 Bali Bombing, national heroic archetypes and the counter-narrative of cosmopolitan nationalism’ in: *Journal of Sociology* 44.4 (2008), 227 – 353, aldaar 339.

⁵⁵ Joan Henderson, ‘Managing the Aftermath of Terrorism’ in: *International Journal of Hospitality & Tourism Administration* (12 oktober 2008), 17 – 31, aldaar 46 en Pambudi, McCaughey en Smyth, ‘Computable general equilibrium estimates of the impact of the Bali Bombing on the Indonesian Economy’ in: *Asian Business and Economics Research Unit*, discussion paper 53 (2008), aldaar 2.

⁵⁶ K. Cassedy, ‘Crisis Management Planning in the Travel and Tourism Industry: A Study of Three Destination Cases and a Crisis Management Planning Manual’ in: *Pacific Asia Travel Association* (1991), aldaar 7.

⁵⁷ De bomaanslagen betekenden namelijk ook een aanslag op de principes van de Balinese hindoes. Eén van hun belangrijkste principes is bijvoorbeeld het principe van *rwa bhineda*, dat uitgaat van een juiste balans tussen het goede en slechte in elke mens. Dit principe was door de bomaanslagen volledig aangetast, waardoor de Balinese hindoes verslagen achterbleven. – Jeff Lewis, ‘Paradise defiled. The Bali bombings and the terror of national identity.’ in: *European Journal of Cultural Studies* vol 9 (2) (Londen 2006), 223-242, aldaar 224.

bleken van de Indonesische moslimextremistische beweging *Jema'ah Islamiyah* (JI).⁵⁸ De JI streeft dezelfde ideologie na als al-Qaeda en beschouwt de Indonesische regering en vooral ook Westerse regeringen als onwettig en streeft naar een heropleving van de Islam in zijn zuivere vorm in Indonesië.⁵⁹

---

⁵⁸ National Geographic, 'The Bali Bombings' in: *Seconds from disaster* (seizoen 2, aflevering 8).

⁵⁹ Australian Government – Australian National Security, 'Jemaah Islamiyah (JI)', (versie 8 november 2015)
<http://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/Jemaah-IslamiyahJI.aspx> (12 juli 2013).

3. De ontwikkeling van terreur en terrorisme in Indonesië

Zoals vermeld hebben de beschreven casussen één ding gemeen: bij alle drie de casussen worden de Indonesische overheid en autoriteiten ervan verdacht terreur te hebben ingezet of een rol te hebben gespeeld bij religieus terrorisme. Om te kunnen onderzoeken in hoeverre dit echt zo was, zullen we eerst wat moeten weten over de achtergrond van de terreur en het terrorisme in Indonesië in het algemeen.

3.1 Staatsterreur

Welke oorsprong kent de staatsterreur in Indonesië?

Net als voor vele andere jonge, onafhankelijke staten was het opbouwen van een goed werkende staat voor Indonesië na het uitroepen van de onafhankelijkheid een moeilijke klus die gepaard ging met terreur en onderdrukking.

De terreur startte echter niet direct na het uitroepen van de onafhankelijkheid. De eerste jaren stonden zoals vermeld in het teken van de onafhankelijkheidsstrijd met Nederland, dat Indonesië pas in 1949 als onafhankelijk erkende.⁶⁰ Wel werd in deze periode de instantie opgericht die voor de meeste terreur zou zorgen in de Indonesische geschiedenis: het Nationale Leger.⁶¹ Het leger had vanaf het begin al verregaande bevoegdheden, maar was chaotisch georganiseerd. Bovendien lag het leger vanaf het begin al voortdurend in de clinch met de Indonesische regering.⁶² De kloof tussen het leger en de regering werd vergroot toen Soekarno in 1950 het federale bestuursstelsel afschafte en overging tot zijn systeem van een *geleide democratie*, dat ook een inperking van de macht van het leger betekende.⁶³ Het leger zou vanaf toen alleen nog revolutionaire praktijken moeten onderdrukken. In samenwerking met de politie oefende het leger op deze manier alsnog invloed uit op de politiek in Indonesië; overal werden revolutionairen met harde terreur neergeslagen.⁶⁴ Het leger vervulde eigenlijk een geïnstitutionaliseerde rol in de Indonesische politiek.⁶⁵

Ook in de periode 1967 - 1998, de periode van de *Nieuwe Orde* geleid door voormalig legergeneraal Soeharto, was er sprake van veel terreur in Indonesië. Hoewel er onder Soeharto een periode van schijnbare welvaart ontstond, waren het wederom de Indonesische autoriteiten die (in

---

⁶⁰ Rabasa & Haseman, *The military and democracy in Indonesia*, 7.

⁶¹ Het doel van dit leger was allereerst het effectief voeren van de onafhankelijkheidsstrijd tegen Nederland – Ernst Utrecht, 'The Indonesian army as an instrument of repression.' In: *Journal of Contemporary Asia* 2 (1), aldaar 56 en Rabasa & Haseman, *The military and democracy in Indonesia*, 7.

⁶² Utrecht, 'The Indonesian army as an instrument of repression' 56.

Corruptie was bovendien één van de grootste problemen binnen het leger.

⁶³ Idem, 61.

⁶⁴ Ten grondslag aan deze terreur lag de doctrine van *total people's defense*: een doctrine die ervan uit ging dat een land als Indonesië vanwege haar omvang en diversiteit niet centraal bestuurd zou kunnen worden. Om deze reden zou massale mobilisatie door het leger nodig zijn om het land tegen interne en externe gevaren te beschermen. – Rabasa & Haseman, *The military and democracy in Indonesia*, 9 – 10

⁶⁵ Ibidem.

opdracht van de overheid) terreur inzetten om de orde te handhaven.⁶⁶ Soeharto voerde namelijk een krachtig autoritair bewind, waarbij hij Soekarno's trend van het vrijuit gebruiken van het leger om tegenstanders de mond te snoeren voortzette en zelfs versterkte.⁶⁷ We kunnen deze praktijken van Soeharto scharen onder staatsterreur; de autoriteiten voerden namelijk onder leiding van Soeharto daden van terreur uit 'om de orde te handhaven'.⁶⁸ Bovendien ging de groei van de economie onder Soeharto gepaard met de groei van corruptie, samenzwering en nepotisme binnen de regering.⁶⁹ Met de monetaire crisis in 1997 en 1998 viel de schijnbare welvaart uiteindelijk door de mand: er ontstonden vele protesten tegen het regime van Soeharto, waarop zijn autoritaire bewind in hoog tempo instortte. Ironisch genoeg werd hij uiteindelijk door het leger gedwongen om af te treden.⁷⁰

Met het aftreden van Soeharto verloren ook vele andere aanzienlijke Indonesische politici hun macht. Na zijn val kwam er namelijk steeds meer aan het licht over de corruptie en fraude binnen de Indonesische overheidslichamen. Er vonden vele ontslagen plaats. Ook vele legerofficieren werden ontslagen; het Indonesische leger verloor hierdoor veel macht over de Indonesische politiek.⁷¹ Soeharto werd opgevolgd door Habibie, die op 15 augustus 1998 zijn officiële excuses aanbood aan 'al diegenen die hadden geleden onder het gebrek aan respect voor de mensenrechten in Indonesië.' Het leek alsof er voorgoed afgerekend werd met de corruptie en daarmee de terreur in Indonesië.⁷² Critici uit Indonesië zelf stelden echter dat de Indonesische regering niet gebroken had met het verleden.⁷³ Al gauw bleek hun gelijk. Het leger handelde nog steeds manipulatief om zijn zin door te drukken; zo zou het leger protesten tegen Habibie opzettelijk niet de kop in hebben gedrukt zodat er meer chaos zou ontstaan in het land. Het leger hoopte hierdoor dat zowel Habibie als de Indonesische bevolking het belang zouden inzien het van hard optreden door het leger.⁷⁴ Uiteindelijk bleef het leger dan ook veel van zijn bevoegdheden houden: het won in 1971 veel macht binnen het Indonesische parlement en werd in het geheim ook gesteund door Habibie zelf, die chantagepraktijken uitvoerde binnen de regering om het leger zijn macht te laten behouden.⁷⁵ Het inzetten van terreur ging dan ook gewoon door.⁷⁶ Er ontstonden vele protesten tegen Habibie's bewind, vooral door studenten. Deze protesten werden met veel geweld neergeslagen door het

⁶⁶ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 11.

⁶⁷ R.E. Elson, *Suharto: A political Biography*. (Cambridge 2001), 457 - 460

⁶⁸ Alex P. Schmid, 'Repression, state terrorism and genocide', aldaar 29.

Ook manipuleerde Soeharto verschillende verkiezingen om aan de macht te blijven. Dit getuigt van corruptie binnen de Indonesische overheid. – Elson, *Suharto*, 457 - 460

⁶⁹ 'Suharto tops corruption rankings' in: *BBC News*, (versie 17 november 2015)

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3567745.stm> (25 maart 2004).

⁷⁰ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 11.

⁷¹ Van Dijk, *A country in despair*, vii – viii.

⁷² Idem, 289.

⁷³ Gerrit de Boer, 'Habibie biedt volk Indonesië excuses aan' (versie 26 november 2015),

<http://www.volkskrant.nl/archief/habibie-biedt-volk-indonesie-excuses-aan~a455422/> (17 augustus 1998).

⁷⁴ Van Dijk, *A country in despair*, 299.

⁷⁵ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 73 en Utrecht, 'The Indonesian army as an instrument of repression, 64.

Corruptie binnen de Indonesische overheid en autoriteiten bleken dan ook geen verleden tijd te zijn. – Van Dijk, *A country in despair*, 299.

⁷⁶ Er was zoals vermeld in deze periode ook geen sprake van de afname van het geweld door het leger in Oost-Timor. – Van Dijk, *A country in despair*, 342 – 344.

Indonesische leger.⁷⁷ Daarnaast werden er in Indonesië steeds vaker ‘mysterieuze moorden’ gepleegd.⁷⁸

De toenemende mate van terreur ging gepaard met de wil van de bevolking om onderzoek te doen naar Soeharto’s corrupte regime. Er kwam steeds meer geweld richting groeperingen die de misdaden gepleegd onder het regime van Soeharto aan de kaak stelden. Daarbij is het tot op heden niet duidelijk door wie het geweld precies gepleegd is.⁷⁹ Bekend is wel dat Habibie de onderzoeken naar het regime van Soeharto zo lang mogelijk gedwarsboemd heeft,⁸⁰ om deze reden is de rol van de overheid en autoriteiten bij dit geweld mijns inziens wederom als twijfelachtig te bestempelen.

Duidelijk is dat Habibie zijn verwachtingen als hervormer niet heeft waargemaakt.⁸¹ Historicus Henk Schulte Nordholt stelt zelfs dat Habibie zich alleen als hervormer heeft geprofileerd zodat hij de macht kon behouden.⁸² Habibie werd dan ook niet herkozen tot president.

Habibie werd opgevolgd door Wahid, die ook hervormingen beloofde. Het was allereerst Wahids intentie om via verzoening en dialoog conflicten in te dammen en tegenstellingen te verzachten.⁸³ Het uitblijven van economisch herstel, diep gewortelde corruptie, oplaaiende conflicten en de potentiële ondermijning van zijn positie door militairen en aanhangers van de politieke islam vormden echter een grote tegenwerking.⁸⁴ Omstreeks 2000 bleef het geweld in Indonesië aanhouden.⁸⁵ Belangrijk is dat bij meerdere van deze problemen opnieuw werd gesuggereerd dat Indonesische militairen actief betrokken waren bij het uitlokken en escaleren ervan, maar harde bewijzen daarvoor zijn moeilijk te leveren.⁸⁶ De spanningen tussen Wahid en de Indonesische legertop liepen mede door deze verdenkingen hoog op. Duidelijk was dat Wahids poging om de rol van het leger op vreedzame wijze terug te dringen was mislukt.⁸⁷ Fundamentele hervormingen werden door oude bureaucraten, zakenlieden en partijbazen met succes gesaboteerd; Wahid kreeg geen greep op de hardnekkige conservatieve machtsstructuur in Indonesië. Hij kan echter wel gezien worden als de eerste Indonesische president die zich echt afzette tegen de inzet van terreur door de overheid en autoriteiten.

Wahid werd in 2001 opgevolgd door Soekarnoputri, onder wie de situatie alleen maar verslechterde. De terreur in Indonesië bleef aanhouden.⁸⁸ Toen Yudhoyono in 2004 president werd

---

⁷⁷ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 75.

⁷⁸ Idem, 76 – 78.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Idem, 76.

⁸¹ Duidelijk werd bijvoorbeeld omstreeks de eerste democratische verkiezingen in Indonesië dat Habibie zich schuldig had gemaakt aan grootschalige corruptie. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 92.

⁸² Idem, 73 – 74.

⁸³ Idem, 100.

⁸⁴ Idem, 97.

⁸⁵ Er was hier zoals vermeld ook voor het eerst sprake van terroristische aanslagen door radicale moslims in Indonesië. Hierover in de tweede paragraaf van dit hoofdstuk meer.

⁸⁶ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 100.

⁸⁷ Idem, 101.

⁸⁸ Soekarnoputri’s bewind werd dan ook gekenmerkt door stagnatie – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 9 & 111.

kwam de democratisering van Indonesië pas officieel op gang. Onder hem maakte het oude centralistische regime eindelijk plaats voor een polycentrisch bestel. De effectiviteit van het bestuur nam daarmee echter ook af; Indonesië is daardoor bekend komen te staan als een *soft state*. Dit had tot gevolg dat het staatsapparaat zwak functioneerde, waardoor er opnieuw ruimte was voor een politieke klasse – bestaande uit bureaucraten, politici, zakenlieden en militairen die er een eigen agenda op na hield – om zich aan democratische controle te onttrekken.⁸⁹

Toch gaat het in Indonesië sindsdien eindelijk de goede kant op. Er vinden minder mensenrechtenschendingen en terreur plaats en vooral de mate waarin de overheid en autoriteiten terreur uitoefenden is sterk afgenomen.⁹⁰ De situatie verbeterde verder toen Widodo in 2014 de nieuwe president werd. Widodo wordt gezien als de vertegenwoordiger van een nieuwe generatie politici: hij is geen miljonair, heeft zijn status niet te danken aan een legerfunctie tijdens het Soeharto-regime en is niet afkomstig uit de Indonesische elite. In tegenstelling tot alle voorgaande presidenten heeft Widodo een schoon imago en wordt hij gezien als ‘man van het gewone volk’.⁹¹ Een mogelijke verklaring voor de verbetering is mijns inziens het feit dat de bevolking, nu Indonesië aan het democratiseren is, meer tevreden is met het regime en het gevoel heeft meer inspraak te hebben in het bestuur. Hierdoor is het aantal tegenstanders van zowel de overheid als de autoriteiten zoals het nu lijkt sterk afgenomen, waardoor terreur uitgeoefend door de staat sinds de democratisering niet zo sterk meer ‘nodig’ is.

De staatsterreur in Indonesië startte dus vrijwel direct nadat Indonesië onafhankelijk werd. Het Indonesische Nationale Leger speelde hierbij een grote rol.⁹² Dit zijn mijns inziens uitingen van de drang van de Indonesische regering om een groot, geografisch verspreid en cultureel divers land dwangmatig centraal te willen besturen om maar macht te houden. De openlijke terreur door de staat is sinds Indonesië in 2004 begon met democratiseren echter afgenomen.⁹³

3.2 Religieus terrorisme

Hoe heeft het religieus terrorisme zich ontwikkeld in Indonesië?

De wortels van radicalisering in Indonesië liggen al in de vroeg koloniale tijd, toen de Arabische hervormer Muhammad Ibn Abd al-Wahab zijn stroming van het wahhabisme intrede liet doen in

---

⁸⁹ Idem, 251 – 252.

De corruptie binnen de Indonesische overheidslichamen bleek dus wederom hardnekkig.

⁹⁰ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 251 – 252.

⁹¹ Ook is Widodo nog nooit beschuldigd van corruptie. – *Melle Garschagen*, ‘Drie problemen waar de nieuwe president van Indonesië een oplossing voor moet vinden’, in: *het NRC*, (versie 6 december 2015) <http://www.nrcq.nl/2014/07/09/drie-problemen-waar-de-nieuwe-president-van-indonesie-een-oplossing-voor-moet-vinden> (9 juli 2014) en Elif Itisman, ‘Jokowi president van Indonesië: wie is deze ‘man van het volk?’ (versie 6 december 2015) in: *Elsevier*, <http://www.elsevier.nl/Buitenland/achtergrond/2014/10/Jokowi-president-Indonesie-wie-is-deze-man-van-het-volk-1624839W/> (20 oktober 2014).

⁹² Ook de bureaucratische verhoudingen en corruptie binnen de Indonesische overheid waren problematisch en leidden tot terreur.

⁹³ De corruptie binnen de overheid en de autoriteiten in Indonesië is daarentegen nog lang niet verdwenen.

Indonesië. Het wahhabisme pleit voor een terugkeer naar de fundamenteën van de Islam.⁹⁴ Een zuivering van het geloof zou de Islam (en daarmee Indonesië) weerbaarder maken tegen de steeds sterkere Westerse expansie en dus de Nederlandse koloniale expansie in Indonesië.⁹⁵ De beweging bracht destijds niet veel teweeg.

Pas vanaf 1942, toen de beweging *Darul Islam* in het leven geroepen werd, uitte het radicalisme in Indonesië zich voor het eerst in geweld. Darul Islam streefde dezelfde ideologie na als die van het wahhabisme en vocht tegen de Nederlanders en later tegen de Republiek Indonesië.⁹⁶ Toen Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid uitriepen werd namelijk besloten dat Indonesië een seculiere staat zou worden. Dit leidde al gauw tot onrust; de keuze van Soekarno om in Indonesië een scheiding tussen kerk en staat te hanteren viel bij vele radicale moslims verkeerd.⁹⁷ Via politieke partijen werd in de jaren daarop regelmatig getracht om van Indonesië een Islamitische staat te maken. Toen duidelijk werd dat dit via de politiek niet ging lukken, stelden radicale moslims dat deze omslag naar een Islamitische staat vanuit de samenleving zou moeten komen.⁹⁸ Vooral Darul Islam begon met het uitoefenen van geweld om haar doelen te realiseren.⁹⁹ Door dit soort inspanningen kwam er steeds meer animo in de samenleving, vooral onder studenten en de middenklasse, voor het hervormen van Indonesië tot een Islamitische Staat.¹⁰⁰

Een factor die dit later versterkte was de emancipatie van de moslimmiddenklasse en studenten in de jaren negentig, die gepaard ging met een negatieve beeldvorming van de Westerse wereld.¹⁰¹ Geleidelijk aan manifesteerde de radicale Islam zich aan het einde van de vorige eeuw in de gedaante van fulltime strijders in Indonesië.¹⁰² Darul Islam begon met de strijd in regio's als Atjeh voor de invoering van de Sharia. De beweging maakte daarbij alleen al zo'n 23.000 slachtoffers.¹⁰³

Op kerstavond 2000 werd Indonesië bovendien opgeschrikt door veertien vrijwel gelijktijdige explosies op verschillende plaatsen in het land.¹⁰⁴ Deze explosies waren de eerste terroristische

---

⁹⁴ Dus zoals die werd nageleefd in de tijd van Mohammed.

⁹⁵ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 162.

⁹⁶ Idem, 165.

⁹⁷ Rabasa en Haseman, *The military and democracy in Indonesia*, 8 – 9.

⁹⁸ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 166.

⁹⁹ Idem, 165.

¹⁰⁰ Idem, 168 – 169.

¹⁰¹ Dit negatieve beeld was ontstaan door conflicten elders in de wereld, bijvoorbeeld het Palestijnse conflict en de Amerikaanse aanvallen in Irak en Afghanistan. Na 9/11 werd zoals 'de Islam' in het Westen als een bedreiging werd gezien, in Indonesië een krachtig vijandbeeld ontwikkeld van het Westen. Dit alles werd versterkt door Bush die met zijn uitspraak 'you are either with us or with the terrorists' de radicalen deed geloven dat er geen grijs gebied of middenweg was. Zo gaven Indonesische radicalen het Westen de volledige schuld van de crisis in 1997 en 1998 en zouden de christenen de onafhankelijkheid van Oost-Timor volgens hen hebben gestimuleerd en schuldig zijn aan onlusten de Molukken. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 170 – 171.

¹⁰² Een deel van deze fulltime strijders was afkomstig uit Afghanistan. Na de val van het Taliban-bewind daar in 2001 was een groep geharde Indonesische jihadstrijders namelijk gedwongen was om naar Indonesië terug te keren, waar ze hun strijd tegen het 'Westen' voortzetten. - Kay Mastenbroek, 'Hoe kwam er plotseling een einde aan het moslimterrorisme in Indonesië?' (versie 6 december 2015), <https://www.freepressunlimited.org/nl/blog/hoekwamerplotseling-een-einde-aan-het-moslimterrorisme-in-indonesie> (27 januari 2015).

¹⁰³ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 165.

¹⁰⁴ Dirk Vlasbom, 'Bus naar de Hel' in: *het NRC* (versie 20 september 2015), http://vorige.nrc.nl/buitenland/de_wereldterrorist/article1622430.ece (15 mei 2004).

aanslagen in Indonesië en dus het begin van een geschiedenis van terrorisme in het land. Het viel de Indonesiërs in de eerste instantie zwaar om geloof en geweld in eigen land met elkaar in verband te brengen; religieus terrorisme zou iets buitenlands zijn dat niet in Indonesië voorkwam.¹⁰⁵ De Islam in Indonesië zou, doordat het pas een aantal eeuwen geleden echt was doorgedrongen in het land, meer progressief zijn en niet in radicale vormen voorkomen zoals in het Midden-Oosten.¹⁰⁶ Daarbij werd gesteld dat de overgrote meerderheid van de gewone moslims in Indonesië tolerant is en niets te maken wil hebben met het jihads radicalisme.¹⁰⁷ Een andere moslimextremistische beweging, *Laskar Jihad*, riep als reactie op deze aanslagen in 2000 op tot een gewapende strijd in naam van de Islam.¹⁰⁸ Wie er achter deze aanslagen zaten is aanvankelijk onduidelijk gebleven.¹⁰⁹ In de tijd die erop volgde waren er vooral verdenkingen dat de Indonesische autoriteiten deze hadden gepleegd. Gedacht werd dat de aanslagen bedoeld waren om medelijden op te wekken met de moslims in Indonesië waardoor ze meer aanhangers zouden verkrijgen; de aanslagen zouden een reactie zijn geweest van de autoriteiten op de verkiezingen in 1999 waarbij moslimpartijen weinig stemmen behaalden. Dit beeld onder de bevolking werd versterkt door het feit dat Laskar Jihad bij haar strijd op de Molukken vanaf 2000 voorzien werd van wapens door het Indonesische leger zelf.¹¹⁰ Het leveren van wapens aan terroristische organisaties is zoals in de inleiding vermeld te scharen onder staatsterreur.¹¹¹

Na de aanslagen op kerstavond in 2000 volgden er meer terroristische aanslagen in Indonesië, waaronder de genoemde aanslagen op Bali in 2002. Na deze aanslagen trad de Minister van Politieke- en Veiligheidszaken Yudhoyono in de openbaarheid om het taboe van terrorisme in Indonesië in de ban te doen.¹¹² Hij sprak: ‘Het terrorisme staat voor onze neus’.¹¹³

Over de aanslagen op Bali werd al gauw duidelijk dat deze gepleegd waren door leden van de JI. Omdat deze beweging banden zou hebben met Al Qaeda werden verdenkingen dat de Indonesische autoriteiten betrokken zouden zijn geweest bij terroristisch geweld in Indonesië al gauw in de ban gedaan.¹¹⁴ De betrokkenheid van de JI bij de bomaanslagen werd in 2005 echter in twijfel getrokken naar aanleiding van de documentaire van *SBS Dateline* ‘Inside Indonesia’s war on terror’. In de documentaire werd aangetoond dat de autoriteiten de terroristen hadden gesteund.¹¹⁵ Duidelijk werd toen dat de Indonesische autoriteiten een rol hebben gespeeld bij religieus terrorisme in Indonesië.

¹⁰⁵ Vlasbom, ‘Bus naar de Hel’ in: *het NRC* (15 mei 2004).

¹⁰⁶ Greg Barton, *Indonesia’s Struggle. Jemaah Islamiyah and the soul of Islam* (Sydney 2004), 63.

¹⁰⁷ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 160.

¹⁰⁸ Idem, 172 + 181.

¹⁰⁹ Later, door het oppakken van belangrijke leden van de JI na de aanslagen op Bali in 2002, werd duidelijk dat de aanslagen op kerstavond in 2000 ook gepleegd waren door leden van de JI. – Barton, *Indonesia’s Struggle*, 52.

¹¹⁰ Dit duidt opnieuw op corruptie binnen het Indonesische leger. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 174.

¹¹¹ Ook getuigt dit van moslimsympathie binnen het leger.

¹¹² Yudhoyono werd later, in 2004, de president van Indonesië.

¹¹³ Dirk Vlasbom, ‘Bus naar de Hel’ in: *NRC* (15 mei 2004).

¹¹⁴ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 176 – 179.

¹¹⁵ SBS Dateline, ‘Inside Indonesia’s war on terror’ en SBS Dateline Archives, ‘Inside Indonesia’s war on terror’.

Na de val van het regime van Soeharto in 1998 kwam het terrorisme in Indonesië dus echt tot leven. Politieke islamisten en moslimradicalen werden onder Soeharto sterk onderdrukt en in de gaten gehouden door het leger.¹¹⁶ Na zijn val werd de politieke rol van de militairen echter teruggeschroefd.¹¹⁷ In de nieuwe, meer democratische omgeving van Indonesië werd de strijd tegen het terrorisme de taak van de Nationale Politie. De Nationale Politie was niet voorbereid op deze taak; ze miste een goed georganiseerde database, evenals de instrumenten en ervaring om het terrorisme op effectieve wijze te bestrijden.¹¹⁸

Journalist Kay Mastenbroek stelt echter dat het terroristisch geweld in Indonesië sinds 2005 sterk afnam en dat de laatste aanslag in 2011 was. Volgens hem is er daarmee ‘plotseling’ een einde gekomen aan het terrorisme in Indonesië. Hij geeft daarvoor de volgende verklaringen: ten eerste heeft de Indonesische overheid daadkrachtig opgetreden en ten tweede hebben alle belangrijke moslimleiders consequent alle vormen van religieus geweld veroordeeld. Hij ontkent daarbij, hoewel hij de vele verdenkingen wel aanstipt, dat de Indonesische overheid betrokken was bij terroristische aanslagen. Volgens hem waren er in Indonesië goed georganiseerde terroristische cellen ontstaan. Het feit dat er na 2011 geen terroristische aanslagen zijn gepleegd, kan volgens hem gezien worden als een bewijs dat de Indonesische overheid effectief heeft kunnen optreden tegen terrorisme. Dit kon alleen het geval zijn indien er geen krachten binnen de overheid zelf aanwezig waren die de antiterrorismecampagne konden ondermijnen.¹¹⁹ Het feit dat de Indonesische veiligheidsdiensten op 20 december jongstleden aanslagen van de terreurgroep IS hebben verijdeld, onderstreept mijns inziens deze bewering.¹²⁰

Bij dit alles moet vermeld worden dat het terroristisch geweld niet iets is dat eigen is aan de algemene Indonesische Islam. Schulte Nordholt stelt dat er juist sprake is van islamisering van de Indonesische samenleving. Zo wordt de Sharia in het land steeds belangrijker en is het dragen van een hoofddoek steeds populairder geworden.¹²¹ Islamisering leidt volgens Schulte Nordholt niet automatisch tot radicalisme en geweld; de meerderheid van de moslims in Indonesië zet zich dan ook af tegen de radicale Islam die geweld niet schuwt.¹²²

---

¹¹⁶ Elson, *Suharto*, 130 – 135.

¹¹⁷ N. Hassan, ‘Towards a Populations-Centric Strategy: The Indonesian Experience’ in: N. Hassan, B. Hendriks, F. Janssen & R. Meijer, *Counter-Terrorism in Indonesia, Algeria and Saudi Arabia* (Den Haag 2012), aldaar 21.

¹¹⁸ Bovendien was corruptie ook binnen de Nationale Politie een groot probleem. Hassan, ‘Towards a Populations-Centric Strategy’, 21.

¹¹⁹ Mastenbroek, ‘Hoe kwam er plotseling een einde aan het moslimterrorisme in Indonesië?’ (27 januari 2015).

Onder de bevolking zelf was er echter sinds 2004 wel sprake van groeiende religieuze intolerantie. Human Rights Watch bracht bijvoorbeeld in 2013 nog een rapport uit waaruit blijkt dat het aantal gewelddadige incidenten religieuze minderheden in Indonesië toeneemt. Sprake van terrorisme was er hier echter niet. – Human Rights Watch, ‘World Report 2013: Indonesia’ (versie 2 januari 2016) <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/indonesia> (2013).

¹²⁰ ANP, ‘Indonesië verijdelt aanslagen jihadisten’ (versie 21 december 2015)

<http://www.nu.nl/buitenland/4186075/indonesie-verijdelt-aanslagen-jihadisten.html> (20 december 2015).

¹²¹ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 175 – 179.

¹²² Idem, 160 + 187 – 189.

Recente gebeurtenissen onderstrepen deze bewering van Schulte Nordholt: zo keurt Indonesië de Islamitische Staat bijvoorbeeld sterk af. De commandant van het Indonesische Leger Moeldoko stelde in november 2015 over de

4. De drie casussen

Nu we hebben gezien dat de Indonesische overheid en autoriteiten zeker terreur hebben ingezet en bovendien hoogstwaarschijnlijk religieus terrorisme hebben gesteund, kunnen we aan de hand van de drie casussen bekijken op welke manier terreur is ingezet en wat de precieze rol was van de overheid en autoriteiten bij het religieus terrorisme.

4.1 De coup en genocide in 1965 – 1966

In hoeverre speelden de overheid en autoriteiten een rol in de genocide in 1965 – 1966?

Zoals vermeld waren het volgens Soeharto de communisten die in 1965 de staatscoup pleegden.¹²³ Maar in hoeverre is dit waar? De toenmalige leider van de communistische partij de PKI, Dipa Aidit, was met zekerheid betrokken bij de coup. Hij had in de weken voorafgaand aan de coup namelijk zijn plannen voor een coup op tafel gelegd bij de PKI; deze ondersteunde dergelijke plannen echter niet. Van een coup gepleegd door de PKI kon dus ook geen sprake zijn. Dit sluit aan bij de uitspraak van Utrecht dat er niet gesproken kan worden van een coup gepleegd door ‘dé communisten’.¹²⁴

Tot op de dag van vandaag is de toedracht van de coup echter niet opgehelderd. Onduidelijk is bijvoorbeeld wat de rol was van president Soekarno in de coup.¹²⁵ Soekarno wist mogelijk al van een geplande coup; hij sprak in de ochtend van 1 oktober namelijk nog met de opstandige generaals en weigerde de PKI openlijk te veroordelen.¹²⁶ Daarnaast deden er verhalen de ronde dat Soekarno gechanteerd werd door de PKI middels een seksfilm van hem en een Russische secretaresse die hij tijdens een bezoek aan het Kremlin had ontmoet.¹²⁷ In dat geval zou Soekarno dus ook slachtoffer zijn geweest van de situatie en zelfs gedwongen zijn om niets te doen tegen de coup. Bij deze bewering kunnen echter vraagtekens gezet worden; Indonesische communisten hadden namelijk eerder bewondering voor de potenties van Soekarno dan dat ze zijn lichtzinnige gedrag afkeurden.¹²⁸ Uiteindelijk is duidelijk geworden dat Soekarno wel degelijk wist van plannen van de gehele operatie,

---

¹²² [vervolg] Islamitische Staat: ‘We wachten op ze, laat ze maar komen in plaats van dat ze de hele tijd dreigementen sturen. (...) Laat ze maar komen, we pakken ze allemaal, stuk voor stuk. Geen probleem.’ – ViralNext, ‘Indonesië daagt IS: ‘Kom maar naar ons land, wij weten wel raad met jullie’’ (versie 8 december 2015), <http://www.viralnext.nl/indonesie-uitdagen/> (17 november 2015).

¹²³ Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (25 maart 2013).

¹²⁴ Utrecht, *Soekarno/Soeharto*, 45.

¹²⁵ Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005).

¹²⁶ Gerda Jansen Hendriks, ‘100 jaar Soekarno’, <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/100-jaar-Soekarno.html> (17 december 2015) en L. Giebels, ‘De escapades van Soekarno’ (versie 29 november 2015) in: *Historisch Nieuwsblad*, <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/27251/de-escapades-van-soekarno.html>.

¹²⁷ L. Giebels, ‘De escapades van Soekarno’ (versie 29 november 2015) in: *Historisch Nieuwsblad*, <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/27251/de-escapades-van-soekarno.html>.

¹²⁸ Ibidem.

maar dat de moord op de generaals het gevolg is geweest van de ongelukkige improvisatie die de uitvoering van de coup heeft gekenmerkt en van de paniek die daaruit ontstond.¹²⁹

Zoals vermeld ontketende Soeharto in oktober 1965, in samenwerking met het leger, een terreurcampagne jegens alle communisten in Indonesië.¹³⁰ Dit was eveneens het moment dat Soekarno de controle over de gehele situatie verloor.¹³¹ Gebruikmakend van de legervoorlichting en kranten drongen de Indonesische militairen voortdurend aan op ‘verdelging van de communisten en het communisme’.¹³² Bovendien verleenden Indonesische militairen communistenjagers allerlei faciliteiten. Zo spoorden Islamitische moordbendes de (vermeende) communisten op en overhandigden ze hen aan de vuurpelotons van de commando’s. Andere bewegingen moordden zelf.¹³³ Er ontstond hier en daar verzet tegen de genocide, maar verzetsstrijders werden eveneens genadeloos afgemaakt door het leger.¹³⁴ Volgens Utrecht is het dan ook het leger dat de eindverantwoordelijkheid draagt voor de moorden op vele onschuldige burgers.¹³⁵

Volgens historicus Remco Raben is de precieze toedracht van de genocide echter ook onduidelijk. Was het inderdaad het leger of heeft Soeharto de grootste rol gespeeld in de genocide?¹³⁶ Het feit dat Soeharto uiteindelijk als winnaar uit de situatie kwam (hij volgde Soekarno namelijk op als president) maakte hem, naast het feit dat hij ook een belangrijke legergeneraal was maar niet ontvoerd werd, zeer verdacht. Volgens Utrecht heeft Soeharto als leider van het leger dan ook het grootste aandeel gehad in de genocide. Doordat Soeharto het vertrouwen van Soekarno en diens aanhang had omdat hij Soekarno’s meest extreme vijanden altijd had weten tegen te houden, had Soeharto de mogelijkheid om in het geheim de wortels van de Soekarno-boom één voor één door te

---

¹²⁹ Giebels, *De stille genocide*, 178.

¹³⁰ Sprangers, ‘Indonesische ‘genocide’ van 1965 – 1966’ (25 maart 2013) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (18 november 2015).

Opmerkelijk is dat een internationale reactie op deze genocide vrijwel geheel uitbleef. Pas in 2004 kwam er meer aandacht voor de gebeurtenissen in Indonesië in 1965 – 1966. – Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005). – Dit gegeven geeft mijns inziens te denken; waarom verzette het Westen zich niet tegen de terreur in Indonesië? Hebben het Westen en bijvoorbeeld de Amerikaanse *Central Intelligence Agency (CIA)* in deze periode in het hart van de Koude Oorlog ook een rol gespeeld in deze genocide van de communisten? Een vrijgegeven CIA-telegram, daterend uit het begin van 1965, toont aan dat ten minste een deel van de generaals zich inderdaad voorbereidde op een post-Soekarnotijdperk. Met het oog daarop overwogen de generaals dan ook een greep naar de macht te doen, overigens zonder Soekarno te willen krenken en zonder hem als constitutioneel staatshoofd te willen afzetten (althans op dat moment). Zulke documenten hebben speculaties gevoed over een rol die de CIA bij de voorbereiding van de coup achter de schermen zou hebben gespeeld. Er bestaat ook weinig twijfel over dat de Amerikaanse beleidsmakers al gedurende enige tijd een militaire staatsgreep als de enige mogelijkheid zagen om na het verdwijnen van president Soekarno een communistische machtsovername te verhinderen. Er zijn echter geen aanwijzingen dat buitenlandse inlichtingendiensten invloed hebben gehad op de coup. Wel zou de CIA na de mislukte coup onmiddellijk klaar hebben gestaan om de PKI te dwarsbomen en alle anticommunistische partijen in Indonesië te steunen. Zo zou de CIA vijfduizend namen van communistische leiders hebben doorgegeven aan het Indonesische leger. Dit betekent dat de CIA als het schuld draagt aan de genocide, alleen een indirecte schuld kan hebben. – Giebels, *De stille genocide*, 174 – 176.

¹³¹ Giebels, *De stille genocide*, 152.

¹³² Utrecht, *Soekarno/Soeharto* (Utrecht 1970), 46.

¹³³ Giebels, *De stille genocide*, 152.

¹³⁴ Idem, 152.

¹³⁵ Utrecht, *Soekarno/Soeharto*, 46.

¹³⁶ Raben, ‘De Indonesische coup van 1965’ in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005).

snijden.¹³⁷ Uit een boek dat door één van de hoofdrolspelers in de mislukte coup (Latief) geschreven is, blijkt dat Soeharto vanaf het begin de situatie op uiterst sluwe wijze heeft gebruikt om zelf president te worden.¹³⁸ Uit dit boek wordt onder meer duidelijk dat Soeharto al wist van de ontvoeringen en de coup voordat ze plaatsvonden.¹³⁹ Dit gaf hem de mogelijkheid om zodra hij ook maar iets hoorde over een vermeende coup, direct in te grijpen en het voortouw te nemen.¹⁴⁰ Historicus Robert Elson heeft echter in zijn biografie over Soeharto op een zorgvuldige manier onderbouwd dat de directe betrokkenheid van Soeharto bij de gebeurtenissen onwaarschijnlijk en onbewijsbaar is.¹⁴¹ Het is dan ook onduidelijk of de claims van Latief bewezen kunnen worden.

Uit de beroemde documentaire *The act of killing* uit 2012 komt echter naar voren dat de moordenaars van de communisten geen formele relatie hadden met het Indonesische leger.¹⁴² De taak om het land veilig te houden zou volgens verschillende communistenjagers niet in de handen van het leger liggen en zelfs uit handen genomen zijn van het leger.¹⁴³ Deze discrepantie¹⁴⁴ is mijns inziens als volgt te verklaren: eind oktober 1965 trokken de commando's zich terug uit Midden-Java, maar daarmee kwam geen einde aan de moordpartijen. De furie van geweld die het leger had ontketend, was niet meer te stuiten. Islamitische dorpen moordden gehele communistische dorpen uit.¹⁴⁵ De moorden die beschreven worden in de documentaire *The act of Killing* moeten dus gepleegd zijn in de periode waarin het leger al officieel afstand had genomen van het geweld.

De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de genocide lag mijns inziens, ondanks de wijdverspreide medeplichtigheid van talrijke Indonesiërs, bij Soeharto. De terreur is namelijk in zijn opdracht gestart en in een later stadium (toen de autoriteiten in Soeharto's opdracht afstand hadden genomen van de situatie) niet door hem tegengegaan.¹⁴⁶ Om deze reden kunnen we stellen dat de Indonesische overheid en autoriteiten in deze casus terreur hebben ingezet jegens de eigen bevolking. Er is dan ook zeker sprake van staatsterreur geweest in deze casus. Bovendien zijn de autoriteiten en overheid in een later stadium terreur door de eigen bevolking niet tegengegaan.

---

¹³⁷ Utrecht, *Soekarno/Soeharto*, 49.

¹³⁸ Latief schreef dit boek na zijn vrijlating uit de gevangenis in 2000. De beschuldigingen richting Soeharto maakte hij echter altijd al.

¹³⁹ Kol. A. Latief, *de betrokkenheid van Soeharto bij de Gestpu Kup* (Jakarta 2000).

¹⁴⁰ Giebels, *De stille genocide*, 184.

¹⁴¹ Elson, *Soeharto*.

¹⁴² Joshua Oppenheimer, *The act of killing* (2013), 21:44.

¹⁴³ Idem, 24:40.

¹⁴⁴ Hiermee duid ik op de volgende discrepantie: uit vele bronnen blijkt dat de volledige verantwoordelijkheid voor de genocide lag bij het leger en dat er dus wel een duidelijke relatie was tussen het leger en de moordenaars van de communisten (of dat het leger zelfs de volledige verantwoordelijkheid draagt voor alle moorden), terwijl in de documentaire middels verschillende sprekers duidelijk wordt dat dit niet het geval was en dat het leger en de moordenaars geen formele banden onderhielden.

¹⁴⁵ Giebels, *De stille genocide*, 153.

Zoals vermeld hield dit geweld nog zo'n zes maanden aan, tot in ± april 1966.

¹⁴⁶ Het feit dat Soeharto na dit alles de nieuwe president van Indonesië is geworden vormt mijns inziens een bewijs van de diepgaande corruptie binnen de Indonesische overheid en autoriteiten.

4.2 De kwestie Oost-Timor 1975 – 2002

In hoeverre hebben de overheid en de autoriteiten terreur ingezet tijdens de kwestie Oost-Timor?

Bij de kwestie Oost-Timor was het overduidelijk dat de Indonesische autoriteiten (en dan vooral het leger) terreur hebben ingezet. Indonesië voerde namelijk al vanaf 1974, toen de onderhandelingen over de toekomst van Oost-Timor nog maar net van start waren gegaan, geheime operaties uit om de regio onder eigen controle te krijgen.¹⁴⁷ Bij deze operaties werd ontzettend veel geweld gebruikt jegens Oost-Timorezen die niet voor de aansluiting bij Indonesië waren. Mensenrechten werden op grote schaal geschonden.¹⁴⁸ De operaties waren echter, in tegenstelling tot diplomatiek overleg, succesvol.¹⁴⁹ Door deze geheime missies werd namelijk het beeld van chaos, burgeroorlog en het risico van een communistisch Oost-Timor naar de buitenwereld toe aangescherpt. Dit was gunstig voor Indonesië. De inzet van terreur door de Indonesische overheid en autoriteiten staat dus al vast. Er kan hier echter nog niet gesproken worden van staatsterreur jegens eigen burgers; Oost-Timor was namelijk nog geen onderdeel van Indonesië zelf.

Zoals vermeld begon Indonesië op 6 december 1975 echter de invasie van Oost-Timor, waarna Oost-Timor op 17 juli 1976 onderdeel werd van Indonesië.¹⁵⁰ Vanaf dat moment lag de verantwoordelijkheid over Oost-Timor dus in handen van Indonesië. De toedracht van deze invasie was internationaalrechtelijk gezien niet rechtmatig; de eerder door het Fretilin uitgeroepen Republiek van Oost-Timor werd namelijk al spoedig erkend door verschillende landen, voordat Indonesië het met geweld inlijfde.¹⁵¹ De integratieoorlog kostte naar schatting 200.000 Oost-Timorezen het leven.¹⁵²

Opvallend is dat volgens een latere verklaring van de Indonesische oud-minister van Buitenlandse Zaken Ali Alatas het Indonesische ministerie van Buitenlandse Zaken destijds niet op

---

¹⁴⁷ De Jong, 'Postkoloniale depressies en speciale banden', 33.

¹⁴⁸ Idem, 33.

¹⁴⁹ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 23.

¹⁵⁰ Idem, 22 – 26 en 31.

¹⁵¹ De Verenigde Naties heeft destijds naar mijn weten geen uitspraak gedaan over de erkenning van Oost-Timor.

¹⁵² Dit komt sowieso neer op een substantieel deel van de bevolking, die voor de bezetting zo'n 700.000 inwoners bedroeg – Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 29 en NRC, 'Oost-Timor' (versie 4 november 2015), <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Oost-Timor/geschiedenis.html> (6 oktober 1999).

Opmerkelijk is dat de invasie werd gesteund door onder andere de Verenigde Staten en Australië. Zij werden namelijk steeds banger voor een communistische revolutie in Oost-Timor. - Sarah Niner, 'A long journey of resistance. The origins and struggle of the CNRT', *Bulletin of concerned Asian scholars* 32 (2000) 11-18, 11 – 13.

Dit geeft allereerst al te denken. Op welke manier hebben de VS en Australië deze invasie precies gesteund? Financieel gezien, of hebben ze ook wapens geleverd aan de Indonesische strijdkrachten? Gezegd wordt dat de VS Indonesië opgedragen heeft om met de invasie een paar dagen te wachten, tot de Amerikaanse president Ford vertrokken naar de VS na zijn bezoek in Jakarta. Het werd niet gewenst geacht de Amerikaanse president ter plekke te laten reageren op de invasie. Ford was amper betrokken toen de invasie van start ging. Dit zou betekenen dat de Amerikanen al voor de invasie op de hoogte waren van wat er ging gebeuren. Bovendien zijn er betrokkenen, onder wie de latere Indonesische minister van Buitenlandse Zaken Alatas, die achteraf hebben verklaard dat met Ford en Kissinger in Jakarta al is gesproken over de invasie. Kissinger zou zelfs tegen de Indonesische generaal Benny Moerdani gezegd hebben: 'doe het wel nadat we vertrokken zijn en als je meent dat je het moet doen, doe het snel en netjes. En: gebruik geen Amerikaanse wapens.' – Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 24 en Mohamed Othma, *Accountability for International Humanitarian Law Violations: the Case of Rwanda and East Timor* (Berlijn 2005), 42.

Over de precieze woorden die zijn gesproken en door wie verschillen de bronnen. Maar wat er ook precies besproken is, vast staat mijns inziens dat er in deze zin door de Amerikanen gesproken is met de Indonesiërs.

de hoogte was van het officiële plan tot een invasie.¹⁵³ Mijns inziens is dit wederom een teken van de machtige positie die de autoriteiten hadden onder Soeharto. Dit zou echter ook het bewijs kunnen vormen voor het feit dat de Indonesische overheid niet direct betrokken was bij alle terreur die gepaard ging met de invasie van Oost-Timor.¹⁵⁴

Zoals vermeld werd Oost-Timor na de inlijving bij Indonesië in 1976 effectief van de buitenwereld afgezonderd door de Indonesische strijdkrachten.¹⁵⁵ Rapporten over mensenrechtenschendingen in Oost-Timor vanaf 1976 waren dan ook schaars. Volgens de Nederlandse oud-ambassadeur in Indonesië, Gerard Kramer, was ondanks deze schaarse informatie wel duidelijk dat de Indonesische strijdkrachten jarenlang bruto geweld hebben gebruikt om Oost-Timor onder controle te houden.¹⁵⁶ Pas in de tweede helft van de jaren tachtig kwam er omdat verschillende non-gouvernementele organisaties de mensenrechtenschendingen in Oost-Timor aan de orde stelden internationaal weer meer aandacht voor de kwestie.¹⁵⁷ Duidelijk werd dat de situatie in Oost-Timor verslechterd was door epidemieën, hongersnoden en onderdrukking. Ook was Oost-Timor het toneel voor aanhoudende gevechten tussen het Indonesische leger en de rebellen; er zou sprake zijn geweest van zeer grove en systematische mensenrechtenschendingen. Dit getuigt dan ook van staatsterreur door de Indonesische overheid en autoriteiten jegens de eigen bevolking.¹⁵⁸

In 1999 liep de situatie in Oost-Timor, na verschillende bloedige incidenten dat jaar, opnieuw uit de hand: de Oost-Timorese crisis was een feit.¹⁵⁹ Volgens een rapport door de *Indonesian National Human Rights Commission* vonden er dat jaar minstens 142 incidenten plaats waarbij burgers werden vermoord. Wederom werd er door de Indonesische strijdkrachten terreur ingezet. Dit geweld wordt in het rapport zelfs bestempeld als een genocide door de Indonesische strijdkrachten op de Oost-Timorese bevolking: er zouden zo'n 1400 onschuldige burgers zijn vermoord. Ook zouden er dat jaar

---

¹⁵³ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 25.

¹⁵⁴ Of het ministerie van Buitenlandse Zaken werkelijk niets wist van de invasie van Oost-Timor terwijl Indonesië daartoe wel een resolutie had aangenomen, is niet na te trekken. Volgens historicus Remco Raben is wel bekend dat het ministerie van Indonesië zwak is geweest en vaak niet centraal werd betrokken bij besluiten. De vorm van het buitenlands beleid werd volgens hem doorgaans bepaald door de president (dus in het geval van de invasie door Soeharto). Hier kan als kanttekening bijgezet worden dat het überhaupt vaak onduidelijk is, en niet alleen in het geval van Indonesië, om na te gaan hoe besluiten binnen de regering zijn genomen. – mailcorrespondentie met Remco Raben op 8 december 2015.

Mijns inziens getuigt dit van de corrupte scheve machtsverhoudingen tussen Indonesische staatsinstellingen in het algemeen. Blijkbaar behoorde het Ministerie van Buitenlandse Zaken niet bij het centrum van de macht in Indonesië, terwijl het leger dat wel deed.

¹⁵⁵ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 29.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Idem, 39 – 72.

¹⁵⁸ Hier moet mijns inziens echter wel een kanttekening bij gezet worden: het is namelijk moeilijk te schatten hoeveel doden het Indonesische leger op zijn geweten heeft, en hoeveel mensen er slachtoffer werden van de rebellen in Oost-Timor. Bovendien kwamen er zoals vermeld ook vele burgers om door ziekte en honger. Wiens schuld zijn deze doden? Deze doden zouden mijns inziens de schuld zijn van de Indonesische overheid zelf, aangezien zij de taak hebben hun bevolking te beschermen tegen ziektes en hongersnoden. Ook ben ik van mening dat op deze manier ook gesteld kan worden dat de Indonesische overheid gefaald heeft in haar taak om de bevolking te beschermen tegen terreur, nota bene gepleegd door haar eigen leger. Kramer stelt bij deze gedachte echter dat het aannemelijk is dat de meesten direct slachtoffer waren van de Indonesische strijdkrachten. - Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 30. Mijns inziens is het bovendien aannemelijk dat alle terreur is ingezet in opdracht van de overheid. Daarom is er in dit geval naar mijn mening ook zeker sprake van staatsterreur.

¹⁵⁹ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 142.

vele martelingen hebben plaatsgevonden.¹⁶⁰ Er werd in internationale sfeer met ongeloof gereageerd op deze incidenten; de vraag werd gesteld hoe stom de Indonesische strijdkrachten konden zijn om de situatie, nu er zoveel internationale aandacht was voor Oost-Timor, verder te laten escaleren.¹⁶¹ Door Soeharto zelf werd de volledige verantwoordelijkheid van deze crisis gelegd bij de Indonesische strijdkrachten. Hij liet dan ook verschillende militairen en generaals vervolgen.¹⁶² Soeharto's maatregelen tegen deze crisis waren wel succesvol; burgerverzet in Oost-Timor werd nog steeds hard de kop ingedrukt maar daartegenover stond dat de discipline onder diverse categorieën militairen sterk werd vergroot. Daardoor werd willekeurig en inhumain optreden door het leger beperkt. Het aantal mensenrechtenschendingen nam daardoor af.¹⁶³

In 1998 kwam onder de nieuwe president Habibie ondertussen wederom de mogelijkheid van een onafhankelijk Oost-Timor opnieuw op tafel.¹⁶⁴ Uiteindelijk werd zoals vermeld door Habibie en de VN afgesproken dat het Indonesische leger zich geleidelijk zou terugtrekken uit Oost-Timor en dat er VN-troepen naar Oost-Timor zouden worden gestuurd om de orde te handhaven. Ook de terugtocht van de Indonesische troepen ging echter gepaard met veel geweld; de troepen bleven moordend en brandstichtend rondtrekken als wraak voor de keuze van de Oost-Timorezen voor onafhankelijkheid. Opnieuw vonden vele Oost-Timorese burgers de dood.¹⁶⁵ Oost-Timor kwam in oktober 1999 onder de hoede van de VN en werd op 20 mei 2002 uiteindelijk onafhankelijk.¹⁶⁶

Het is duidelijk dat naast de rebellen, de Indonesische autoriteiten het grootste aandeel gehad hebben in de terreur tegen de Oost-Timorese bevolking en de vele dodelijke slachtoffers. De gevolgen van deze terreur (hongersnood, epidemieën en angst) werden bovendien niet bestreden door de Indonesische overheid.¹⁶⁷ We kunnen bij deze casus dan ook met zekerheid spreken van staatsterreur door de Indonesische overheid en autoriteiten.¹⁶⁸

4.3 De bomaanslagen op Bali in 2002

In hoeverre hebben de Indonesische overheid en autoriteiten een rol gespeeld in de bomaanslagen op Bali in 2002?

Zoals vermeld bleken de daders van de aanslagen op Bali in 2002 allen lid van de JI. De aanslagen

---

¹⁶⁰ The Indonesian National Human Rights Commission (Komnas HAM), *Full Report of the Investigative Commission into Human Rights Violations in East Timor* (22 september 1999).

¹⁶¹ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 142.

¹⁶² Idem, 193.

Dit getuigt mijns inziens wederom van de machtige positie van de autoriteiten en de scheve machtsverhoudingen tussen de Indonesische overheid en autoriteiten in het algemeen.

¹⁶³ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 331.

¹⁶⁴ Idem, 339.

¹⁶⁵ Van Dijk, *A country in despair*, 342 – 344.

¹⁶⁶ Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 344.

¹⁶⁷ Dit zouden we kunnen scharen onder indirect staatsterrorisme.

¹⁶⁸ Opmerkelijk is dat Indonesië in de gehele kwestie lang gesteund werd door de Verenigde Staten en Australië. Pas toen de VN zich actief begon in te zetten tegen de mensenrechtenschendingen, begonnen de VS en Australië diezelfde houding aan te nemen. – Kramer, *Schaakmat in Jakarta*, 22.

zouden in dat geval louter vallen onder religieus terrorisme.¹⁶⁹ Aanslagen op de toeristentrekkpleister Kuta zouden voor een extremistische organisatie als de JI met banden met Al-Qaeda mijns inziens niet opmerkelijk zijn. In het licht van *the war on terror*¹⁷⁰ zou een dergelijke aanval die zoveel invloed heeft gehad op de toeristische sector van Indonesië, niet ongevoen zijn.¹⁷¹

In 2005 ontstonden er in Indonesië echter zoals vermeld grootschalige verdenkingen dat de Indonesische autoriteiten ook betrokken waren bij deze aanslagen door de documentaire van *SBS Dateline*. Deze documentaire laat zien dat de Indonesische autoriteiten religieus terrorisme ondersteunden en soms zelfs terroristische groeperingen voorzagen van wapens en explosieven. Er werd daarbij in het bijzonder ingegaan op de aanslagen op Bali in 2002.¹⁷² In de documentaire zette voormalig Indonesisch president Wahid vraagtekens bij de rol van de JI bij de aanslagen op Bali: ‘Amrozi¹⁷³ was involved in the lighter bomb. (...) Even though I agree that he should be given a stiff punishment, (...) it doesn’t mean that he is involved.’¹⁷⁴ Toen de reporter hem daarop vroeg ‘and who would you suggest planted the second bomb?’ sprak Wahid: ‘Well, it looks like the police. Or the armed forces, I don’t know.’¹⁷⁵ Een andere spreker die aan bod komt in deze documentaire is de Indonesische socioloog Aditjondro, die onderzoek heeft gedaan naar de aanslagen in 2002. Hij sprak:

‘So the money for terrorist attacks do not have to come from rich people like Osama Bin Laden and the weapons doesn’t have to come from (...) exotic places, but is actually coming from the official sources. And that is why I am saying that the kind of terrorism which we see in Indonesia is *home grown terrorism*. It’s a kind of dual function or triple function of the armed forces.’¹⁷⁶

In zijn onderzoek presenteert Aditjondro bewijzen voor zijn uitspraken. Zo zouden er bewijzen zijn voor financieel en telefonisch verkeer tussen de autoriteiten en terroristen. Ook zouden de aanslagen volgens hem te professioneel en nauwkeurig zijn uitgevoerd; hier zou nooit alleen de JI achter kunnen zitten.¹⁷⁷ Zelf vind ik dit laatste geen overtuigend argument; er kan namelijk nooit geschat worden waartoe een beweging precies in staat is.

---

¹⁶⁹ Australian Government – Australian National Security, ‘Jemaah Islamiyah (JI)’, (versie 8 november 2015) <http://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/Jemaah-IslamiyahJI.aspx> (12 juli 2013).

¹⁷⁰ De oorlog tussen ‘de Islam’ en ‘het Westen’, ontketend onder leiding van de Amerikaanse president Bush naar aanleiding van de aanslagen op 9/11.

¹⁷¹ De toeristische sector van elk land kan over het algemeen mijns inziens gezien worden als een ultieme uiting van het Westers kapitalisme en de Westerse consumptiemaatschappij; toerisme is namelijk altijd allereerst gericht op de behoeften van toeristen, die ingericht zijn naar Westerse standaarden. Een aanslag door de JI op de toeristische sector kan daarom mijns inziens gezien worden als een aanslag op het Westen (en vooral op Westerse normen en waarden) in het algemeen. Journalist Mastenbroek liet zoals vermeld ook al zien dat met de val van het Taliban-bewind in 2001 een groep geharde Jihadstrijders naar Indonesië kwam. De strijd tegen ‘het Westen’ (en dus ook de Westerse consumptiemaatschappij) zou daarmee verplaatst zijn naar Indonesië zelf. Dit gegeven ondersteunt deze theorie.

¹⁷² ‘Activist uses film to bolster claims that govt exploits terror’ in: *The Jakarta Post* (9 april 2011).

¹⁷³ De terrorist Amrozi vormde samen met de terrorist Samudra het brein achter de aanslagen op Bali 2002.

¹⁷⁴ SBS *Dateline*, ‘Inside Indonesia’s war on terror’ en SBS *Dateline Archives*, ‘Inside Indonesia’s war on terror’.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

Door de documentaire ontstond er een golf van onrust onder de Indonesische bevolking.¹⁷⁸ De beschuldigingen waren natuurlijk uiterst pijnlijk voor de Indonesische overheid en autoriteiten: Indonesië was zoals vermeld namelijk ook al schuldig aan staatsterreur. Ik heb tijdens mijn onderzoek helaas geen officiële reactie kunnen vinden van de Indonesische regering over de ophef. Ook heb ik het betreffende onderzoek van Aditjondro niet in het Engels kunnen vinden en dus ook niet zelf kunnen bestuderen. Uit een rapport van de *International Crisis Group* blijkt echter ook dat er een connectie tussen moslimextremisten in Atjeh en de geheime dienst is geweest.¹⁷⁹ Dit zou erop kunnen wijzen dat leden van de Indonesische inlichtingendienst voorkennis hadden van de bomaanslagen op Bali. Schulte Nordholt stelt daarnaast dat de inlichtingendiensten er belang bij hadden de aanslagen in 2002 niet te verhinderen: gezien het grote aantal Australiërs dat bij de aanslagen om het leven kwam zou het niet ingrijpen door Indonesië een wraakoefening kunnen zijn geweest op het Australische ingrijpen in Oost-Timor in 1999.¹⁸⁰ Dit zou de stellingname van Mastenbroek dat de overheid niet betrokken is geweest bij de aanslagen weerleggen. Ook pakten de aanslagen goed uit voor de Indonesische veiligheidsdiensten zelf; ze verkregen na de aanslagen namelijk weer meer volmachten en middelen.¹⁸¹

Ook duidt Aditjondro in de documentaire op gevallen van terroristen die verbannen waren uit Indonesië, die vervolgens teruggehaald werden door de Indonesische overheid zelf.¹⁸² Dit gegeven werd ook al aangehaald door Schulte Nordholt.¹⁸³ Duidelijk is dat de JI sowieso nauwe banden onderhoudt met de Indonesische overheid.¹⁸⁴ De JI is namelijk ook actief bij het regelen van publieke voorzieningen als sociale bijstand en religieus onderwijs.¹⁸⁵ Bovendien stelt de Australische historicus Greg Barton dat de rechtszaken tegen de daders van de aanslagen weinig professioneel en weinig transparant waren. Hij verklaart dit door het feit dat de strijd van Indonesië tegen het terrorisme veel dieper gaat omdat de JI en andere militante moslimextremistische groepen wel eens banden zouden kunnen hebben met de autoriteiten. Hierbij stelt Barton echter ook dat er geen harde bewijzen zijn voor dergelijke relaties, maar dat dit gezien de corruptie binnen de Indonesische overheid ook zeker niet uitgesloten mag worden.¹⁸⁶ Ook Schulte Nordholt duidt op gevallen waarin de Indonesische overheid terroristen die ze eerder hadden veroordeeld later weer vrijlieten.¹⁸⁷

---

¹⁷⁸ 'Activist uses film to bolster claims that govt exploits terror' in: *The Jakarta Post* (9 april 2011).

¹⁷⁹ International Crisis Group, 'How the Jemaah Islamiyah terrorist network operates' in: *Asia Report* 43 (2002), C: II.

¹⁸⁰ Hiermee duid ik op de deelname van Australië in de VN-troepenmacht die naar Oost-Timor werden gestuurd om de terugtocht van het Indonesische leger en de weg naar een onafhankelijk Oost-Timor te leiden. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 178.

¹⁸¹ Veel volmachten en middelen waren hen zoals vermeld na de val van Soeharto afgenomen. Een aantal van deze volmachten kregen de veiligheidsdiensten na de aanslagen op Bali in 2002 terug. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 178.

¹⁸² SBS Dateline, 'Inside Indonesia's war on terror' en SBS Dateline Archives, 'Inside Indonesia's war on terror'.

¹⁸³ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 181.

¹⁸⁴ SBS Dateline, 'Inside Indonesia's war on terror' en SBS Dateline Archives, 'Inside Indonesia's war on terror'.

¹⁸⁵ J. Adams, 'De oorlog tegen het terrorisme in Indonesië, een strijd op vele fronten' in: *Stichting Gerrit Kreveld* (jaargang 2005), <http://www.stichtinggerritkreveld.be/samenleving-en-politiek/zoeken-§in-sampol/733> (versie 6 december 2015).

¹⁸⁶ Barton, *Indonesia's Struggle*, 67.

Omdat de betrokkenheid van de overheid en autoriteiten overtuigend bewezen noch weerlegd is, blijven deze redematies slechts beredeneerde speculaties.¹⁸⁸ Er kan mijns inziens wel geconcludeerd worden dat er genoeg verdenkingen zijn van betrokkenheid van de Indonesische overheid en autoriteiten bij religieus geweld om te kunnen aannemen dat de ze het religieus terrorisme in Indonesië hebben gesteund.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ [vervolg] Een grote kanttekening die mijns inziens bij dit alles gezet moet worden, is het feit dat toerismespecialist Cassidy de aanslagen als ‘man made disasters with the potential to totally disrupt the tourism industry’ rekende. – Cassidy, ‘Crisis Management Planning in the Travel and Tourism Industry, aldaar 7.

Waarom zouden de Indonesische overheidslichamen een aanslag willen die zo schadelijk is voor de eigen economie? Hierbij wil ik terugwijzen op voetnoot 154 waarin ik stel dat een aanval op de toeristische sector mijns inziens gezien kan worden als een aanval op de normen en waarden van het Westen in het algemeen. De mogelijkheid dat de aanslagen op de toeristische sector door de Indonesische regering gezien zouden kunnen zijn als aanslagen op ‘het Westen’ in het algemeen is aanvechtbaar, maar mag mijns inziens niet buiten beschouwing worden gelaten.

¹⁸⁷ Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 181. en Barton, *Indonesia’s Struggle*, 67.

Dit is mijns inziens wederom een teken van corruptie binnen de Indonesische overheid. Hierbij moet vermeld worden dat sommige terroristen herhaaldelijk zijn vrijgelaten omdat er een gebrek was aan bewijs tegen hen.

¹⁸⁸ Helaas heb ik in het kader van deze bachelor thesis onvoldoende tijd en middelen om dit te kunnen bewijzen. Kramer stelt bovendien dat er bij het onderzoek naar Indonesië in deze periode één probleem is dat zich sowieso altijd voordoet: er ontbreekt nogal wat in diverse dossiers in zowel het Indonesische als het Nederlandse archief. Verder onderzoek naar de casus is echter nodig om vaste conclusies te kunnen trekken.

¹⁸⁹ Er bestaat een theorie die stelt dat de Amerikaanse inlichtingendiensten, en in het bijzonder de CIA, (mede)verantwoordelijk zijn voor de aanslagen. Zo stelt moslimextremistische leider Ba’ashi dat de CIA achter de aanslagen zat omdat volgens hem alleen Amerikanen in staat waren zo’n grote bom te maken. Bovendien hadden de VS enkele dagen voor de aanslagen een negatief reisadvies doen uitgaan, wat volgens hem de Amerikaanse voorkennis aantoonde. Deze theorie komt echter weinig terug in de historiografie over terrorisme in Indonesië en kent naar mijn weten al helemaal geen overtuigende bewijzen. – Schulte Nordholt, *Indonesië na Soeharto*, 180.

5. Een vergelijking tussen de drie casussen

Duidelijk is geworden dat de Indonesische overheid en autoriteiten terreur hebben ingezet bij de coup en genocide van de communisten in 1965 – 1966 en de kwestie Oost-Timor. Bij de aanslagen op Bali in 2002 is zeer waarschijnlijk gebleken dat de Indonesische overheid en autoriteiten religieus terrorisme hebben gesteund. Uit de voorgaande hoofdstukken is bovendien gebleken dat er in Indonesië sprake is geweest van een structureel probleem: de Indonesische overheid en autoriteiten speelden namelijk een structurele rol in de terreur en het terrorisme in de drie casussen. In alle drie de casussen hebben ze geweld op zijn minst gefaciliteerd.

Dit faciliteren van geweld door de Indonesische overheid en autoriteiten kan worden opgedeeld in twee vormen: het faciliteren van geweld op actieve en op passieve wijze. Met het actief faciliteren van geweld duid ik op het creëren van gunstige omstandigheden waarin geweld kan ontstaan en het direct inzetten van terreur of steunen van terrorisme. Met het passief faciliteren van geweld duid ik daarnaast op het nalaten van het bestraffen/corrigeren van geweld.

5.1 De vergelijking

In het geval van de coup en de genocide in 1965 – 1966 kunnen we stellen dat de Indonesische autoriteiten het geweld zowel actief als passief hebben gefaciliteerd. Het is namelijk waarschijnlijk gebleken dat Soekarno en Soeharto al wisten van de coup, maar deze pas bestreden nadat hij had plaatsgevonden. Dit zou betekenen dat de overheid actief omstandigheden faciliteerde die gunstig waren voor een staatscoup. Daarnaast hebben de autoriteiten onder leiding van Soeharto de genocide actief gefaciliteerd: door het inzetten van terreur zijn ze de genocide gestart. Nadat zij deze furie van geweld hadden ontketend trokken de autoriteiten hun handen zoals vermeld af van de situatie. We kunnen stellen dat de overheid de genocide vanaf toen passief faciliteerde, omdat ze een oogje toekneep en het geweld niet tegenging. In het geval van de kwestie Oost-Timor kunnen we bovendien stellen dat zowel de overheid als de autoriteiten het geweld op actieve wijze hebben gefaciliteerd: de vele mensenrechtenschendingen van Oost-Timorese tegenstanders zijn namelijk direct gepleegd door de Indonesische autoriteiten in opdracht van de overheid.¹⁹⁰ Ten slotte is het in het geval van de bomaanslagen op Bali in 2002 zeer aannemelijk gebleken dat de Indonesische overheid en autoriteiten het geweld zowel actief als passief hebben gefaciliteerd. Zoals vermeld is het namelijk zeer waarschijnlijk dat de overheid en autoriteiten al wisten van geplande aanslagen; optreden tegen van religieus terrorisme verdachte personen is desondanks door hen nagelaten. Vast staat bovendien dat er meerdere gevallen bekend zijn in de Indonesische geschiedenis waarin terroristen werden gearresteerd en vervolgens weer vrijgelaten. Dit bewijst het passief faciliteren van religieus terrorisme

---

¹⁹⁰ Daarmee hebben ze het geweld automatisch ook op passieve wijze gefaciliteerd; ze hebben immers niemand uit de overheid of autoriteiten ervoor aansprakelijk gesteld en terechtgesteld.

door de Indonesische overheid. Hard bewijs dat de aanslagen in 2002 ook echt actief gesteund werden door de overheid en autoriteiten ontbreekt, hoewel sterke verdenkingen daarvan zoals vermeld aanwezig zijn.

Naar aanleiding van het onderzoeken van de drie casussen en de geschiedenis van de terreur en het terrorisme in het algemeen kan er bovendien een interessante parallel onderscheiden worden. Uit de hoofdstukken 3.1, 4.1 en 4.2 is namelijk gebleken dat de staatsterreur na het eindigen van de Oost-Timor kwestie in 2002 is gestopt. Uit de hoofdstukken 3.2 en 4.3 is daarnaast gebleken dat het religieus terrorisme in 2000 opkwam.

Twee mogelijke verklaringen dienen zich aan. Allereerst zou het kunnen betekenen dat de Indonesische overheid en autoriteiten zich, toen de misdaden van het Soeharto-regime duidelijk werden, pas echt bewust zijn geworden van de bureaucratische en corrupte verhoudingen binnen de Indonesische overheid en autoriteiten en de gevolgen die dit had voor Indonesië als staat. Het zou kunnen zijn doorgedrongen dat er (in deze tijd van globalisering) wel aandacht zou moeten komen voor deze problemen, wilde Indonesië een rol gaan spelen op het internationale toneel. Volgens de Westerse normen zijn totalitaire regimes namelijk niet meer van deze tijd. Deze theorie is echter aanvechtbaar; het lijkt mijns inziens namelijk simpelweg logisch dat democratisering die Indonesië sinds 2004 doormaakt gepaard gaat met het in de ban doen van staatsterreur.

Ten tweede zou de *openlijke* terreur door de staat in 2000 plaats kunnen hebben gemaakt voor *verborgen* terreur door de staat in de vorm van steun aan terroristische organisaties. Het steunen van religieus terroristische groeperingen zou mijns inzien een nieuwe manier kunnen zijn geweest voor de Indonesische overheid en autoriteiten om alsnog de situatie in het land naar eigen hand te zetten en te controleren. Het feit dat er bij de coup en genocide in 1965 – 1966 en de kwestie Oost-Timor zowel sprake was van het actief als het passief faciliteren van geweld maar dat er in het geval van de bomaanslagen op Bali geen concreet bewijs is voor het actief steunen van de aanslagen, sluit op deze theorie aan. De theorie wordt bovendien onderstreept door wat gebleken is uit hoofdstuk 2.2: hoe democratischer Indonesië werd, hoe minder sprake er was van zowel staatsterreur als religieus terrorisme.¹⁹¹

Een belangrijke kanttekening die hierbij gezet moet worden is dat de drie casussen van verschillende aard zijn. De casussen zijn daarom moeilijk vergelijkbaar; er kan dan ook niet gesteld worden dat de uitkomsten van de drie casussen samen representatief zijn voor de situatie in

---

¹⁹¹ De democratisering ging namelijk gepaard met het verminderen van de corruptie en het langzaam in de ban doen van bureaucratische structuren, waardoor ook (verborgen en openlijke) inmenging door de overheid en de autoriteiten op gegeven moment niet meer mogelijk was. – Mastenbroek, 'Hoe kwam er plotseling een einde aan het moslimterrorisme in Indonesië?' (27 januari 2015).

Een andere opvallende parallel is dat toen in 2005 de verdenkingen opkwamen dat de overheid en autoriteiten betrokken zijn geweest bij de aanslagen op Bali volgens journalist Mastenbroek ook het aantal terroristische aanslagen in het land aanzienlijk afnam. De mogelijkheid bestaat dat de Indonesische overheid en autoriteiten bang waren dat hun misdaden werden blootgelegd. Daarom zouden ze zich vanaf 2005 meer gedeisd hebben gehouden en hebben besloten terroristische aanslagen niet langer, of in ieder geval niet in dezelfde mate, te steunen. Ik ben me ervan bewust dat deze theorie aanvechtbaar is, maar hij mag mijns inziens ook niet zomaar buiten beschouwing worden gelaten.

Indonesië in het algemeen. Wel geven ze mijns inziens, gezamenlijk met de constatering als weergegeven in hoofdstuk 3, een goed beeld van de algemene situatie in Indonesië: de autoriteiten hebben condities in stand gehouden die gunstig zijn voor het plaatsvinden van terreur en terrorisme.¹⁹²

---

¹⁹² Het feit dat de overheid en autoriteiten in voormelde gevallen terreur of terrorisme actief dan wel passief gefaciliteerd hebben, staat hier mijns inziens echter los van. Het is namelijk aannemelijk dat het in stand houden van dergelijke omstandigheden (wat zoals vermeld gebeurde door corruptie, nepotisme en bureaucratische verhoudingen binnen de Indonesische overheid en autoriteiten) niet gebeurt met de intentie om terreur en terrorisme te faciliteren om zo de situatie in het land naar eigen land te zetten. Het actief, dan wel passief faciliteren van geweld door een overheid of autoriteit kan mijns inziens beter gezien worden als een mogelijke (en geen automatische) uitkomst van het in stand houden van dergelijke omstandigheden in het algemeen.

Conclusie

De Indonesische overheid en autoriteiten hebben ervoor gezorgd dat staatsterreur en religieus terrorisme een stempel hebben gedrukt op de Indonesische geschiedenis en samenleving. De Indonesische overheid en autoriteiten hebben het geweld in 1965 – 1966 namelijk zowel actief als passief gefaciliteerd. Hetzelfde is gebleken bij de kwestie Oost-Timor. In het geval van de bomaanslagen op Bali in 2002 is het bovendien zeer waarschijnlijk gebleken dat de Indonesische overheid en autoriteiten religieus terrorisme actief dan wel passief hebben gesteund.¹⁹³ Duidelijk is geworden dat de Indonesische overheid en autoriteiten zich schuldig hebben gemaakt aan staatsterreur. Daarmee is de hoofdvraag beantwoord.

Nadat de openlijke staatsterreur eindelijk in de ban was gedaan in 2002, kwam het religieus terrorisme op. Het lijkt aannemelijk dat de Indonesische overheid en autoriteiten het religieus terrorisme gesteund hebben om zo alsnog de Indonesische samenleving naar haar hand te zetten. Deze theorie zou ook de afname van het aantal religieus-terroristische aanslagen na het democratiseren van Indonesië kunnen verklaren; door de democratisering werd het lastiger en steeds minder gewenst om terroristen te ondersteunen. Het feit dat er bij de coup en genocide in 1965 – 1966 en bij de kwestie Oost-Timor zowel sprake was van het actief als het passief faciliteren van geweld maar dat er in het geval van de bomaanslagen op Bali geen concreet bewijs is voor het actief faciliteren van geweld, onderstreept deze theorie.

De Indonesische overheid weet het religieus terrorisme zoals het nu lijkt tegenwoordig succesvol te bestrijden. Dit kon alleen zo zijn indien er geen krachten binnen de overheid aanwezig waren die de antiterrorismecampagne konden ondermijnen. Het is daarom aannemelijk dat er in Indonesië niet langer sprake is van omstandigheden die gunstig zijn voor het plaatsvinden van terreur en/of terrorisme. De traditie van het inzetten van terreur in Indonesië bleek echter moeilijk te doorbreken. Toch boekt de huidige president Widodo op dit terrein veel vooruitgang. Zoals de Indonesische Minister van Buitenlandse Zaken Marty Natalegawa stelt: ‘Onze democratie is niet perfect. Er worden nog steeds mensenrechten geschonden, maar niet meer door de regering of door een instituut (het leger). We werken hard.’¹⁹⁴ De voornoemde theorie kan echter (vooralsnog) niet bewezen worden. Verder onderzoek naar de betrokkenheid van de overheid en autoriteiten bij religieus terrorisme is daarvoor nodig. Bovendien is het aannemelijk dat de toekomst ons daarover meer duidelijkheid zal scheppen. De tijd zal dan ook leren wanneer Indonesië zich ontdaan zal hebben van de mensenrechtenschendingen. Natalegawa’s uitspraak over Indonesië vormt daarom een mooie afsluiting van deze thesis:

---

¹⁹³ De corruptie en bureaucratische verhoudingen binnen de overheid en autoriteiten zijn daarbij problematische factoren gebleken. Deze factoren hebben er namelijk voor gezorgd dat de autoriteiten en overheid over konden gaan tot terreur en later in het geheim terroristische groeperingen hebben kunnen steunen.

¹⁹⁴ Wilma van der Maten, ‘Julie zijn zo kleinzerig’ in: *Trouw* (2 februari 2004).

‘We moeten ons niet gegijzeld houden door de gebeurtenissen in het verleden maar vooruitkijken’.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ ANP, ‘Deuk in relatie met Indonesie lijkt hersteld’ (versie 9 december 2015), <http://www.zie.nl/video/algemeen/Deuk-in-relatie-met-Indonesie-lijkt-hersteld/m1nz9qwfik7p> (21 februari 2013).

Nawoord

Voor u ligt mijn bachelor thesis: de afsluiting van mijn opleiding Taal-en Cultuurstudies aan de Universiteit Utrecht. Zoals vermeld heb ik me van jongs af aan al geïnteresseerd in Indonesië; het schrijven van deze bachelor thesis heb ik dan ook als buitengewoon interessant ervaren. In de thesis zijn wel heel wat meer uren gaan zitten dan ik van tevoren had verwacht. Het eindresultaat is voor mij daardoor echter alleen maar bevredigender geworden.

Het inkaderen van het onderwerp van de thesis heeft mij echter aanvankelijk moeite gekost. Mijn oorspronkelijke idee was namelijk om te schrijven over de relatie tussen corruptie in de overheid en religieus terrorisme in Indonesië. Daarbij was het plan me voornamelijk te focussen op de bomaanslagen op Bali in 2002. Een dergelijk onderzoek bleek echter al gauw te lastig; in het kader van deze thesis zou ik simpelweg niet voldoende middelen hebben om het religieus terrorisme in Indonesië op een dergelijke manier te doorgronden. Toen ik nog aan het inlezen was over dit idee, was er echter één kwestie die voortdurend naar boven kwam in boeken en onderzoeksresultaten op het internet: de kwestie Oost-Timor. Bij deze kwestie was ook de betrokkenheid van de Indonesische autoriteiten problematisch. Ik kwam dan ook, samen met mijn begeleider Mathieu Segers, op het idee om het onderwerp van de thesis te veranderen naar terroristisch geweld in Indonesië in het algemeen (dus niet alleen religieus terrorisme). Daarbij zou ik dan onderzoeken in hoeverre de Indonesische overheid en autoriteiten terroristisch geweld zouden hebben gesteund en/of uitgevoerd. Ik koos daarbij, naast de casus betreft de bomaanslagen op Bali in 2002 en de casus betreft de kwestie Oost-Timor, nog een andere spraakmakende gebeurtenis uit uit de Indonesische geschiedenis: de coup in 1965 en de genocide van de communisten die erop volgde. Deze casus leek mij de juiste keuze omdat hij van geheel andere aard was dan de bomaanslagen op Bali in 2002 en de kwestie Oost-Timor. Hierdoor verwachtte ik uiteindelijk een vollediger beeld te kunnen neer zetten over de betrokkenheid van de Indonesische autoriteiten en overheid bij terrorisme in Indonesië. Gedurende het schrijven van deze thesis werd mij echter al gauw duidelijk dat de casussen misschien wel te verschillend waren om een algemene conclusie te kunnen trekken over het terroristisch Indonesische geschiedenis. Ik besloot daarom ook een algemeen hoofdstuk te schrijven over terrorisme in Indonesië, zodat ik naar aanleiding van mijn onderzoek ook meer algemene conclusies zou kunnen trekken.

Toen ik mijn onderzoek op deze manier had vormgegeven, liep ik echter tegen twee andere problemen aan. Ten eerste bleek het afbakenen van bepaalde definities die van belang waren voor de thesis lastig. De term terrorisme zorgde hierbij voor de meeste problemen. Ik vond het namelijk lastig om in de thesis een duidelijk onderscheid te maken tussen religieus terrorisme en staatsterrorisme. Daarnaast kwam ik al gauw tot de conclusie dat deze twee elkaar ook konden overlappen. Ik koos daarom uiteindelijk voor de term staatsterreur in plaats van staatsterrorisme. Met terrorisme zou ik daarnaast in de scriptie alleen nog duiden op religieus terrorisme. Uiteindelijk denk ik dat ik goed heb

gedaan aan deze keuze; het stuk is mijns inziens daardoor veel duidelijker geworden. Ten tweede bleek het voor mij lastig om in de zee van bronnen over de Indonesische geschiedenis de juiste informatie te selecteren en samen te voegen. Vooral bij het algemene hoofdstuk over terrorisme en terreur en de verdiepende paragrafen over de casussen Oost-Timor en de coup en genocide legde het overschot aan bronnen en informatie mij voor vele moeilijke keuzes. Ik had allereerst dan ook te veel woorden en heb mijn thesis flink moeten inkorten. Ook dit vond ik een lastige klus. Na het inkorten kon ik echter wel stellen dat ik het idee had dat ik me op succesvolle wijze door de zee van bronnen over de Indonesische geschiedenis heb weten heen te werken; ik kwam in mijn vergelijkende hoofdstuk en conclusie namelijk tot verschillende conclusies en een theorie/parallel die ik niet ben tegengekomen in de literatuur die ik onderzocht heb. Bovendien is de gehele thesis hierdoor naar mijn idee duidelijker en treffender geworden.

Hoewel ik het lastig vond om van mijn oorspronkelijke idee voor deze thesis af te stappen, ben ik zeer tevreden met het uiteindelijke onderwerp en resultaat. Het werken met zoveel verschillende bronnen heb ik als een belangrijke les ervaren waaraan ik nog veel zal hebben in de rest van mijn studieperiode. Bovendien heb ik door het drastisch inkorten van mijn thesis geleerd hoe ik een duidelijk en treffend verhaal kan neerzetten.

Het onderwerp van de gehele thesis sluit zoals vermeld perfect aan op mijn vakgebied van de Internationale Betrekkingen en geschiedenis en de eerdere onderzoeken die ik gedaan heb tijdens mijn bachelor: ik zie deze thesis dan ook als een mooie afsluiting van mijn bacheloropleiding in het algemeen.

Emma Keizer

Utrecht, januari 2016

Referenties

Figuren

1. Tommy Tomdean, 'Anti Terrorism Cartoon: Indonesia' (eigen bewerking op 26 september 2015) http://www.irancartoon.ir/gallery/album489/Tommy_Thomdean_Indonesia
2. De tijdlijn heb ik zelf gemaakt op basis van de belangrijke historische gebeurtenissen die beschreven worden in deze thesis (8 december 2015).

Bronnen

- 'Activist uses film to bolster claims that govt exploits terror' in: *The Jakarta Post* (9 april 2011).
- ANP, 'Deuk in relatie met Indonesie lijkt hersteld' (versie 9 december 2015), <http://www.zie.nl/video/algemeen/Deuk-in-relatie-met-Indonesie-lijkt-hersteld/m1nz9qwfik7p> (21 februari 2013).
- ANP, 'Indonesië vrijdelt aanslagen jihadististen' (versie 21 december 2015) <http://www.nu.nl/buitenland/4186075/indonesie-verijdelt-aanslagen-jihadisten.html> (20 december 2015).
- De Boer, G., 'Habibie biedt volk Indonesië excuses aan' (versie 26 november 2015), <http://www.volkskrant.nl/archief/habibie-biedt-volk-indonesie-excuses-aan~a455422/> (17 augustus 1998).
- Human Rights Watch, 'World Report 2013: Indonesia' (versie 2 januari 2016) <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/indonesia> (2013).
- International Crisis Group, 'How the Jemaah Islamiyah terrorist network operates' in: *Asia Report* 43 (2002).
- *Melle Garschagen*, 'Drie problemen waar de nieuwe president van Indonesië een oplossing voor moet vinden', in: *het NRC*, (versie 6 december 2015) <http://www.nrcq.nl/2014/07/09/drie-problemen-waar-de-nieuwe-president-van-indonesie-ee-oplossing-voor-moet-vinden> (9 juli 2014)
- NRC, 'Oost-Timor' (versie 4 november 2015), <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Oost-Timor/geschiedenis.html> (6 oktober 1999).
- 'Suharto tops corruption rankings' in: *BBC News*, (versie 17 november 2015) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3567745.stm> (25 maart 2004).
- The Indonesian National Human Rights Commission (Komnas HAM), *Full Report of the Investigative Commission into Human Rights Violations in East Timor* (22 september 1999).
- United Nations, 'Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism' in: *General Assembly Resolution 49/60*.
- United Nations, Rapport Di A.AC 108/L. 13 (3 december 1962).
- Van der Maten, W., 'Jullie zijn zo kleinzerig' in: *Trouw* (2 februari 2004).

- ViralNext, 'Indonesië daagt IS: 'Kom maar naar ons land, wij weten wel raad met jullie'' (versie 8 december 2015), <http://www.viralnext.nl/indonesie-uitdagen/> (17 november 2015).
- Vlasbom, D., 'Bus naar de Hel' in: *het NRC* (versie 20 september 2015), http://vorige.nrc.nl/buitenland/de_wereldterrorist/article1622430.ece (15 mei 2004).

Literatuur

- Adams, J., 'De oorlog tegen het terrorisme in Indonesië, een strijd op vele fronten' in: *Stichting Gerrit Kreveld* (jaargang 2005), <http://www.stichtinggerritkreveld.be/samenleving-en-politiek/zoeken-§in-sampol/733> (versie 6 december 2015).
- Australian Government – Australian National Security, 'Jemaah Islamiyah (JI)', (versie 8 november 2015) <http://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/Jemaah-IslamiyahJI.aspx> (12 juli 2013).
- Barton, G., *Indonesia's Struggle. Jemaah Islamiyah and the soul of Islam* (Sydney 2004).
- Bushnell, P.T., *State Organized terror: the case of violent internal repression* (Westview 1991).
- Cassedy, K., 'Crisis Management Planning in the Travel and Tourism Industry: A Study of Three Destination Cases and a Crisis Management Planning Manual' in: *Pacific Asia Travel Association* (1991).
- Dibley, T., 'Who plotted the 1965 coup?' in: *Inside Indonesia* edition 57 (versie 18 november 2015) <http://www.insideindonesia.org/who-plotted-the-1965-coup> (januari - maart 1999).
- Elands, M. (ed.), *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht*. (Den Haag 2000).
- Elson, R.E., *Suharto: A political Biography*, (Cambridge 2001).
- Giebels, L., 'De escapades van Soekarno' in: *Historisch Nieuwsblad*, (versie 29 november 2015), <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/27251/de-escapades-van-soekarno.html>.
- Giebels, L.J., *De stille genocide. De fatale gebeurtenissen rond de val van de Indonesische president Soekarno*. (Amsterdam 2005).
- Hassan, N., 'Towards a Populations-Centric Strategy: The Indonesian Experience' in: N. Hassan, B. Hendriks, F. Janssen & R. Meijer, *Counter-Terrorism in Indonesia, Algeria and Saudi Arabia* (Den Haag 2012).
- Henderson, J., 'Managing the Aftermath of Terrorism' in: *International Journal of Hospitality & Tourism Administration* (12 oktober 2008).
- Hendriks, G.J., '100 jaar Soekarno', <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/100-jaar-Soekarno.html> (17 december 2015)
- Heryanto, A., *State Terrorism and Political Identity in Indonesia: Fatally belonging* (Oxon 2006).
- Itisman, E., 'Jokowi president van Indonesië: wie is deze 'man van het volk?'' (versie 6 december 2015) in: *Elsevier*, <http://www.elsevier.nl/Buitenland/achtergrond/2014/10/Jokowi-president-Indonesie-wie-is-deze-man-van-het-volk-1624839W/> (20 oktober 2014).
- Kahin, G.M. 'Sukarno's Proclamation of Indonesian Independence' in: *Indonesia* no. 69 (200).

- Kol. Latief, A., *de betrokkenheid van Soeharto bij de Gestpu Kup* (Jakarta 2000).
- Kramer, G., *Schaakmat in Jakarta. Soeharto's revanche op de Haagse Politiek* (Leiden 2012).
- Lewis, J., 'Paradise defiled. The Bali bombings and the terror of national identity.' in: *European Journal of Cultural Studies* vol 9 (2) (Londen 2006).
- Mastenbroek, K., 'Hoe kwam er plotseling een einde aan het moslimterrorisme in Indonesië?' (versie 6 december 2015), <https://www.freepressunlimited.org/nl/blog/hoe-kwam-er-plotseling-een-einde-aan-het-moslimterrorisme-in-indonesie> (27 januari 2015).
- Niner, S., 'A long journey of resistance. The origins and struggle of the CNRT', *Bulletin of concerned Asian scholars* 32 (2000).
- O'G Anderson, B.R., 'Old State, New Society: Indonesia's New Order in Comparative Historical Perspective.' in: *the Journal of Asian Studies* vol. 42, no. 3 (May, 1983).
- Othma, M., *Accountability for International Humanitarian Law Violations: the Case of Rwanda and East Timor* (Berlijn 2005).
- Pambudi, McCaughey en Smyth, 'Computable general equilibrium estimates of the impact of the Bali Bombing on the Indonesian Economy' in: *Asian Business and Economics Research Unit*, discussion paper 53 (2008).
- Rabasa, A., & Haseman, R., *The military and democracy in Indonesia: Challenges, Politics and Power* (Santa Monica 2002).
- Raben, R., 'De Indonesische coup van 1965' in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2005), <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6713/de-indonesische-coup-van-1965.html>.
- Schmid, A.P, 'Repression, state terrorism and genocide: Conceptual clarifications' in: P. Timothy Bushnell, *State Organized terror: the case of violent internal repression* (Westview 1991).
- Schulte Nordholt, H., *Indonesië na Soeharto: reformasi en restauratie* (1953).
- Schulte Nordholt, H., *Indonesië: een staat van geweld* (Oratie Erasmus Universiteit, 25 juni 2000).
- Sprangers, R., 'Indonesische 'genocide' van 1965 – 1966' (versie 18 november 2015) <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/indonesische-genocide-van-1965-1966/> (25 maart 2013).
- Taylor, J.G., *Indonesia: Peoples and Histories*. (New Haven/Londen 2003).
- Utrecht, E., 'The Indonesian army as an instrument of repression.' In: *Journal of Contemporary Asia* 2 (1).
- Utrecht, E., *Soekarno/Soeharto* (Utrecht 1970).
- Van Dijk, K., *A country in despair. Indonesia between 1997 and 2000* (Leiden 2001).
- West, B., 'Collective memory and crisis: The 2002 Bali Bombing, national heroic archetypes and the counter-narrative of cosmopolitan nationalism' in: *Journal of Sociology* 44.4 (2008).

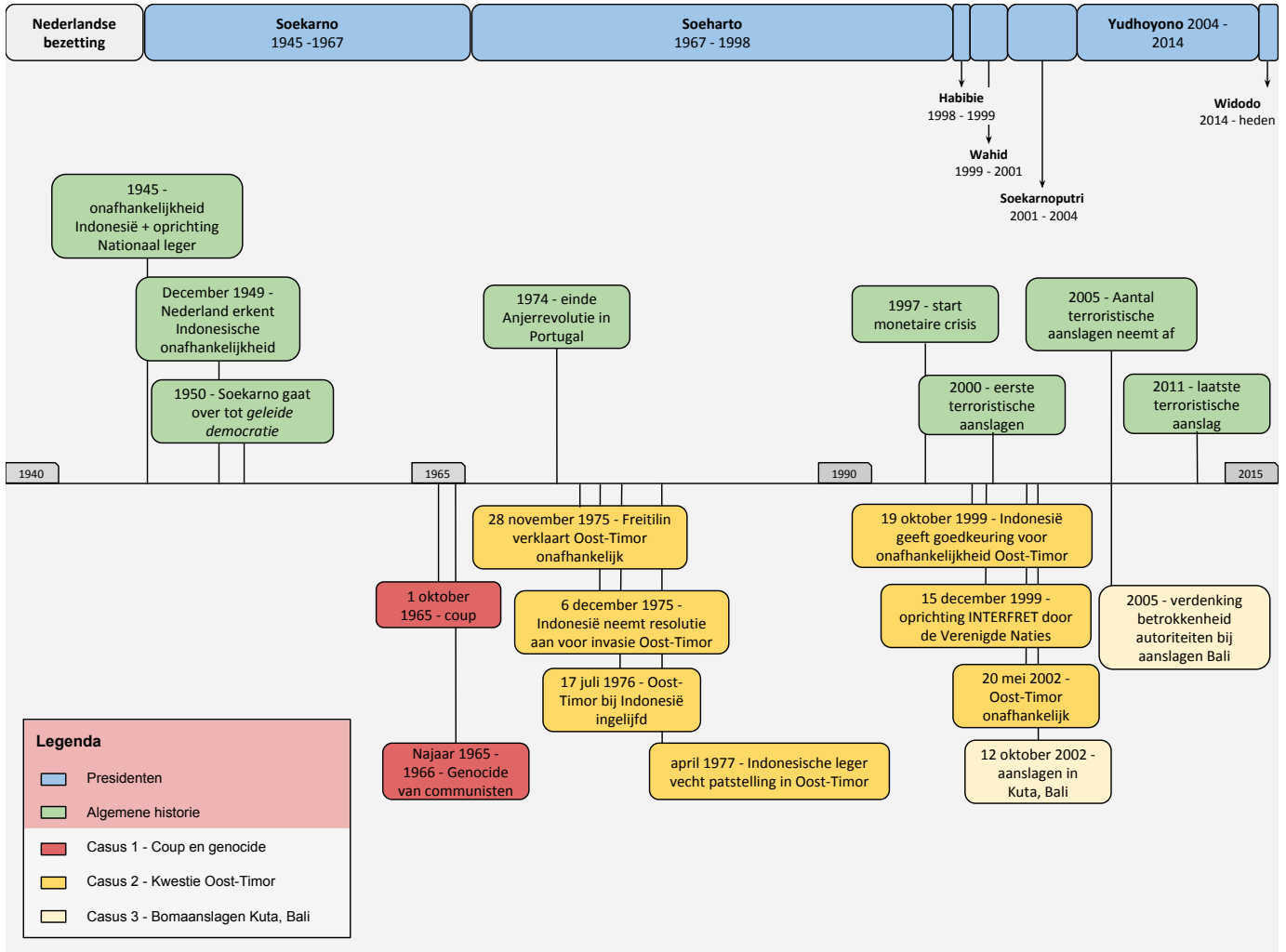
Documentaires

- National Geographic, 'The Bali Bombings' in: *Seconds from disaster* (seizoen 2, aflevering 8).

- Oppenheimer, J., *The act of killing* (2013).
- SBS Dateline, 'Inside Indonesia's war on terror'
<https://www.youtube.com/watch?v=XQzB15bMeW0> (12 oktober 2005)
- SBS Dateline Archives, 'Inside Indonesia's war on terror', (versie 3 september 2015),
<http://www.globalresearch.ca/inside-indonesia-s-war-on-terror> (12 oktober 2005).

Appendix

I. Algemene tijdslijn

Figuur 2 – Algemene tijdslijn (1940 – 2015)

met daarop de verschillende presidenten, algemene historie die van belang is voor deze thesis en een historisch overzicht van de drie casussen (aangemaakt op 8 december 2015).

II. Hoofdrospelers uit de thesis

Presidenten

1. **Soekarno** (Koesno Sosrodihardjo)

Soekarno werd geboren op 6 juni 1901 te Soerabaja, Java en opgeleid tot architect. In 1927 richtte hij de *Indonesische Nationalistische Partij (INP)* op en sloot hij zich aan bij het verzet tegen de Nederlandse overheersing. In de Tweede Wereldoorlog werkte hij samen met de Japanners, in de hoop Indonesië na de oorlog van hen te kunnen overnemen. Op 17 augustus 1945 riep Soekarno dan ook (samen met Mohammed Hatta) de onafhankelijke *Republik Indonesia* uit, waarvan hij zelf president werd. Hij is lang een staatsvijand gebleven van de Nederlanders. Hij werd uiteindelijk afgezet op 12 maart 1967 naar aanleiding van de coup en genocide in 1965 – 1966. Hij werd onder huisarrest geplaatst in zijn paleis in Bogor, waar hij op 21 juni 1970 in eenzaamheid door gezondheidsproblemen overleed. Hoewel Soekarno door menig Indonesiërs gezien wordt als de vader des vaderlands die Indonesië een nationaal zelfbewustzijn gaf, is hij de geschiedenis ingegaan als een verguisde dictator. Religieuze achtergrond: islamitisch.

2. **Soeharto**, Haji Muhammad

Soeharto werd geboren op 8 juni 1921 in Jakarta en opgeleid tot korporaal van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger op een Nederlandse militaire academie. Na de Japanse bezetting speelde hij een grote rol in de strijd tegen de Nederlanders en werd hij een belangrijke legergeneraal. Op 12 maart 1967 nam hij het presidentschap over van Soekarno. Zijn regime werd gekenmerkt door schijnbare welvaart en bloei. Na oproeren in de jaren 1997 – 1998 naar aanleiding van de monetaire crisis die Indonesië hard trof, trad hij op 21 mei 1998 af als president. Hoewel het aanvankelijk leek alsof Soeharto veel voor de Indonesiërs had betekend, bleek na zijn aftreden al gauw dat hij vele misdaden had begaan. Hij overleed op 28 januari 2008 aan gezondheidsproblemen. Religieuze achtergrond: islamitisch.

3. **Habibie**, Bacharuddin Jusuf

Habibie werd geboren op 25 juni 1936. In de periode 1978 – 1998 was hij minister van Technologie en Research. In maart 1998 werd hij benoemd tot vicepresident. Toen Soeharto op 21 mei 1998 werd gedwongen om af te treden werd Habibie zelf president. Hij stelde zich niet herkiesbaar en trad een ruim jaar later, op 20 oktober 1999, af. Religieuze achtergrond: islamitisch.

4. **Wahid**, Abdurrahman

Wahid werd geboren op 7 september 1940. Hij was voordat hij op 20 oktober 1999 president werd een

gerespecteerd geestelijke en leider van de *Nahdlatul Ulama*: een traditionalistisch conservatieve Soennitisch Islamitische organisatie in Indonesië. Hij slaagde er gedurende zijn presidentschap in vele aspecten van het bestuur van Indonesië te decentraliseren en verschillende discriminerende wetten af te schaffen. Na beschuldigingen van corruptie werd Wahid op 23 juli 2001 afgezet. Hij had destijds ernstige gezondheidsproblemen, en overleed uiteindelijk in 2009. Religieuze achtergrond: islamitisch.

5. **Soekarnoputri**, Megawati

Soekarnoputri, dochter van de eerste Indonesische president Soekarno, werd op 23 januari 1947 geboren te Java. In de periode 1991 – 2001 was ze vicepresident van Wahid, wie ze op 23 juli 2001 opvolgde. Ze maakte de hoge verwachtingen die men van haar had niet waar; ze was besluiteloos en haar regime werd gekenmerkt door nepotisme en stagnatie. Uiteindelijk werd ze in 2004 in de verkiezingen verslagen door Susilo Bambang Yudhoyono; op 20 oktober trad ze af. Religieuze achtergrond: islamitisch.

6. **Yudhoyono**, Susilo Bambang

Yudhoyono werd geboren op 9 september 1949 en studeerde aan de militaire academie. Hij was dan ook betrokken bij de invasie van Oost-Timor in 1975. Onder Wahid en Soekarnoputri was hij Minister van Veiligheid en Politieke Zaken. Hij leidde tevens de jacht op de daders van de aanslagen op Bali in 2002. Op 20 oktober 2004 versloeg hij Soekarnoputri in de verkiezingen en werd hij president. Het grootste probleem waarmee hij te kampen had gedurende zijn ambt was toenemende religieuze intolerantie in Indonesië. Op 20 oktober 2014 trad hij af als president. Religieuze achtergrond: islamitisch.

7. **Widodo**, Joko

Widodo werd geboren op 21 juni 1961 en studeerde af als ingenieur. In 2005 werd hij de burgemeester van Solo (Soerakata), waar hij ontzettend veel goeds verrichtte. In 2012 werd hij gouverneur van Jakarta. In tegenstelling tot vele andere Indonesische politici had Widodo een schoon imago. Hij staat erom bekend dat hij bij de 'gewone bevolking' komt kijken en een praatje met ze maakt, wat door de bevolking erg gewaardeerd wordt. Hij werd uiteindelijk naar voren geschoven als kandidaat bij de presidentsverkiezingen in juli 2014. Hij won deze en werd op 20 oktober 2014 de president van Indonesië. Hij ontving veel internationale kritiek toen hij in het begin van zijn termijn besloot over te gaan tot de uitvoering van de doodstraf voor veroordeelde drugsdelinquenten. Widodo is tevens de huidige president van Indonesië. Religieuze achtergrond: islamitisch.

Overige personen

Aidit, Dipa – Aidit (1923 – 1965) was de eerste leider van de PKI (de Indonesische communistische partij), opgeleid in voormalig Nederlands-Indië.

Aditjondro, George – Aditjondro (1946) is een controversieel Indonesisch socioloog, die onder andere vele onderzoeken deed naar de betrokkenheid van de autoriteiten in de kwestie Oost-Timor en naar de bomaanslagen op Bali in 2002.

Al-Wahab, Ibn Abd – Al-Wahab (1703 – 1792) was een soennitische moslim die de stroming van het wahhabisme het leven inriep. De stroming pleit voor het terugkeren naar de fundamenteën van de Islam, zoals die werd nagestreefd in de tijd van Mohammed.

Alatas, Ali – Alatas (1932 – 2008) was een Indonesisch politicus en diplomaat. Van 1988 tot 1999 was hij Minister van Buitenlandse zaken. Hij werd vooral bekend doordat hij de toenmalige bezetting van Oost-Timor door Indonesië fel verdedigde. Tot zijn overlijden in 2008 was Alatas voorzitter van de officiële adviesraad van president Yudhoyono.

Hatta, Mohammed – Hatta (1902 – 1980) was ene Indonesische politicus. Op 17 augustus 1945 riep hij samen met Soekarno de Republiek Indonesia uit, waarvan hij vicepresident werd. Tevens is hij een geruime tijd premier geweest.

Latief, Abdoel – Kolonel Latief (1940) was een van de hoofdrolspelers in de staatscoup in 1965. Hij werd gearresteerd en gevangengenomen. Na zijn vrijkomen schreef hij een controversieel boek over de misdaden gepleegd door Soeharto en de betrokkenheid van Soeharto bij de coup. Zijn beschuldigingen zijn nooit bewezen.

Januari 2016

Emma Keizer
Hobbemastraat 24
3583 CZ Utrecht